

1945. GODINA

ŠIROKI BRIJEG I MOSTAR

SIJEČANJ — VELJAČA 1945. GODINE

Dvanaesta brigada u mostarskoj operaciji

Novu 1945. godinu 12. brigada dočekala je u Sinju, u mirnoj, dalekoj pozadini, duboko iza linije fronta. Najbliži položaji neprijatelja bili su u Lici, kod Srba. Ondje su se vodile žestoke borbe između neprijateljskih snaga, koje su se uspjele izvući iz Knina i 20. dalmatinske divizije. Drugi front bio je prema Širokom Brijegu i Mostaru koji je držala 9. dalmatinska divizija. Od Sinja pa do Banje Luke i Dervente, u centralnoj i zapadnoj Bosni i Bosanskoj krajini nalazio se veliki slobodni teritorij na kojem su bile divizije 5. bosanskog udarnog korpusa.

Zima na prijelazu između 1944/45. godine bila je oštra s velikim snježnim padavinama, ali to nije mnogo utjecalo na koncentracijsku prostoriju 12. brigade u Sinju.

Za Novu 1945. godinu Štab 26. divizije uputio je čestitku svim svojim jedinicama u kojoj se kaže: »-Uspjehe, što ste ih postigli u surovim borbama s našim vjekovnim neprijateljima Nijemcima i domaćim slugama u toku minule 1944. godine, želimo da skupa s ostalim jedinicama naše narodne armije u toku Nove 1945. godine okrunite slavnim vijencima konačne pobjede..«¹⁵² U čestitki, što je Štab 12. brigade uputio Štabu 26. divizije kaže se: »-Mi smo spremni da kao i do sada, tako i u budućim zadacima izvršavamo, sva vaša naređenja..«¹⁵³

Vrijeme koje je 12. brigada provela u Sinju — ukupno 38 dana — iskorišteno je za odmor i sređivanje. Naročito se mnogo radilo na obuci i vojničkom osposobljavanju boračkog i starješinskog kadra. Izvodene su bataljonske vježbe i brigadni manevar. I na političkom i kulturno-prosvjetnom planu također se dosta radilo.

Od bitnog je značaja da se zabilježi jedan povijesni događaj iz rada Diletantske grupe 12. brigade koja je u Splitu, u Narodnom kazalištu 16, 17 i 18. siječnja zapaženim uspjehom izvela Molijerovog »Liječnika protiv volje« i dramtizaciju, Nazorovog »Naprijeda«. Kasnije je grupa s istim programom nastupila u Šibeniku na smotri kazališnih družina što je organizirao Kulturni odjel ZAVNOH-a. Kritika je sve te izvedbe pozitivno ocijenila.

Jedinice 12. brigade napustile su Sinj ujutro 28. siječnja. Po naređenju Štaba 26. divizije od 26. siječnja trebalo je da se brigada prebaci preko Vrlike i Kijeva u Knin a zatim u Liku i da tamo smijeni dijelove 20. divizije na frontu kod Srba. Time bi se omogućilo 10. dalmatinskoj brigadi 20. divizije da se povuče s fronta, jer se u njenim redovima bio pojavio tifus, i da krene na odmor u Sinj. Međutim, u toku marš,a 12. brigadu je na put kod Vrlike i Kijeva zahvatilo jako nevrjeme, snje-

žna mećava u kojoj je 35 boraca promrzlo, pa se morala vratiti u Sinj. Za to vrijeme i 10. dalmatinsku brigadu, koja je dolazila iz Knina, u toku marša također je zahvatilo nevrijeme, pa je imala velike gubitke — 45 umrlih od hladnoće i 200 promrzlih.

Upravo tih dana kada se 12. brigada u maršu borila se snježnom nepogodom, na frontu prema Širokom Brijegu i Mostaru došlo je do pogoršanja situacije. Njemačko-ustaške snage su 27/28. siječnja izvršile snažan napad, probile front 9. dalmatinske divizije i prodrle sve do Ljubuškog, Čapljine i Metkovića i porušile mostove na rijeci Neretvi. U takvoj situaciji, imajući u vidu pripremanje završne ofenzive za konačne oslobođenje Jugoslavije, vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito naredio je Stabu 8. dalmatinskog korpusa da koncentrira svoju glavnu grupaciju prema Mostaru i uništi njemačko-ustašku mostarsku grupaciju i oslobodi Hercegovinu. Za to mu je potčinio i 29. hercegovačku diviziju koja se nalazila oko Nevesinja. Ovime je potpuno izmijenjen tok događaja pa se jedinice 19. i 26. dalmatinske divizije sa 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom 8. korpusa angažiraju u borbama prema Širokom Brijegu i Mostaru. Od 30. siječnja do 4. veljače glavna grupacija 8. korpusa iz sjeverne i srednje Dalmacije prebacila se na prostor Viti-na—Ljubuški—Imotski—Posušje. Tog dana 4. veljače Štab 8. korpusa naredio je da se najprije likvidira njemačko-ustaška grupacija kod Širokog Brijega, a potom krene na Mostar i tako oslobodi Hercegovina. Za napad na Široki Brijeg i Mostar angažirane su 9, 19. i 26. dalmatinska divizija, 1. tenkowska brigada i Artiljerijska brigada dok je prema Nevesinju angažirana 29. hercegovačka divizija.

Oko Širokog Brijega, Mostara li Nevesinja nalazila se dosta jaka neprijateljska grupacija — oko 25.000 vojnika iz sastava njemačke 369. legionarske i 9. ustaško-domobranske divizije, više drugih jedinica i tri četničke brigade.

Izvršavajući direktivu Korpusa, Stab 26. divizije iz Sinja šalje preko Trilja u Imotski 12. dalmatinsku NOU brigadu koja učestvuje u mostarskoj operaciji. Iz Sinja je krenula 1. veljače i stigla u Imotski poslije tri dana marša, gdje je primila, naređenje za napad na Široki Brijeg koji je trebala da oslobodi zajedno sa 1. d 11. dalmatinskom i 1. tenkovskom brigadom i to napadnim obuhvatom sa sjeverne i istočne strane. Prešavši oko 190 km pješke, uglavnom pjevajući ujutru 6. veljače 12. brigada je prešla u napad na neprijateljska uporišta: Cigansko brdo, Lončar, Knežpolje. U isto vrijeme kada je počeo pucati neprijateljski front pod udarima 12. brigade i kada do pobjede još nije bilo daleko, u pozadinu 12. brigade pojavila su se dva njemačko-ustaška bataljona, oko 1000 — 1200 vojnika, koji su došli iz Mostara u pomoć okruženima u Širokom Brijegu, probili se kroz položaje 2. dalmatinske proleterske brigade 9. divizije na liniji Goranci — Grabova Draga — Gornji Gradac i udarili u otvoreni lijevi bok i pozadinu 12. brigade okrenute u napad na Široki Brijeg, i doveli je u vrlo tešku situaciju. Glavnina 12. brigade — 2, 1. i dijelom 3. bataljon našli su se u okruženju, napadani sa sviju strana. U najtežoj situaciji našao se 2. bataljon, koje je bio najviše isturen

prema Knežpolju, na cesti Siroki Brijeg — Mostar. Vještim manevrom, jakom upornošću i koristeći noć 6/7. veljače, 12. brigada izvukla se iz okruženja, brzo sredila svoje redove i ujutru 7. veljače obnovila napad na njemačko-usrtaške snage na Ciganskom brdu kod Lončara, Dubrave i Knežpolja i ubrzo ih zauzela.

Tim je bila završena prva etapa mostarske operacije.

Poslije tri dana odmora na prostoru Gostuša—Gornji Gradac—Knežpolje jedinice 12. brigade se angažiraju na frontu 2. i 11. dalmatinske brigade prema planinskom masivu Jastrebinke (trig 1139) pokrivenom dubokim snijegom, ledom i maglom. Tri dana su 3. i 4. bataljon stajali na masivu Jastrebinke u zemunicama, pod niskim temperaturama.

Navečer 12. veljače stiglo je naređenje da se krene u napad na Mostar. U divizijskoj zapovijedi stoji, da 12. brigada pod komandom majora Josipa Marinkovića čini srednju napadnu kolonu i da će »napadati pravcem Jastrebinke k. 1139 — Trebinje k. 1111 — k. 901 — k. 324 — selo Čim, sa zonom širenja ulijevo: desna granica III prekomorske udarne brigade; udesno: Vasina Kosa uključno — Podbile uključno — Borovčevina uključno — Kazan uključno s izbijanjem na most kralja Aleksandra u Mostaru... »Ujutru 13. veljače jedinice 12. brigade napale su na Jastrebinke, Trebinje k. 1111 i Vasinu kosu, a zatim na k. 901 — objekti koji se ubrajaju među najjača i ujedno najznačajnija neprijateljska uporišta na zapadnom frontu njemačko-ustaške obrane Mostara. Neprijateljski položaji na planinskom masivu Jastrebinke činili su okosnicu obrane Mostara od napada, sa zapada. Taj zadatak je 12. brigada, sa vrlo malom artiljerijskom podrškom divizijske i korpusne artiljerije, uspješno riješila od 7 do 13 sati 13. veljače i onda, kako je naredio Stab 26. divizije, započela gonjenje neprijatelja istočnim padinama bespuća Jastrebinke i do večeri stigla pred selo Cim, na svega 5—6 km od centra Mostara. Istovremeno je na desnom krilu sa 3. bataljonom pomagala napad 11. dalmatinskoj brigadi i osvajanje Mikuljače, a na lijevom krilu sa 4. bataljonom pomagala, je 3. prekomorskoj brigadi da osvoji neprijateljske položaje na Crnom vrhu i na koti 684.

Ujutru 14. veljače počele su posljednje i odlučujuće borbe za oslobođenje Mostara. Dvanaesta brigada je krenula ranije određenim pravcem na selo Cim, zapadni dio Mostara i na most kralja Aleksandra kod hotela »Neretve«, u centar grada, najznačajniju točku u neprijateljskoj obrani Mostara. Iz brigadne rezerve ubačen je u borbu 2. bataljon »Matij Ivanić«, koji je brzo zauzeo selo Cim i k. 115 i već oko podne izbio na desnu obalu Neretve kod mosta kralja Aleksandra, sada most Maršala Tita, nasuprot hotelu »Neretvi« i zgradi kupatila. Preko mosta i Neretve nije se moglo, a pontonskog materijala za forsiranje Neretve na drugom mjestu nije bilo. Moralo se prijeći rijeku preko postojećih mostova, koji su bili pripremljeni za rušenje, kao i drugi privredni i kulturni objekti u gradu. Međutim, tu paklenu namjeru neprijatelja osujetilo je rukovodstvo NOP-a u gradu Mostaru, koje je organiziralo ilegalne i udarne grupe, koristeći za to i neke neprijateljske vojnike, pa su na vrijeme presjekli sve kablove za rušenje. Teškoću za prelazak preko mo-

sta kod hotela »Neretve« činio je i jedan njemački tenk tipa »stjuart« koji su Nijemci zaplijenili od naše 1. tenkofske brigade krajem siječnja 1945. kod Čapljine i Metkovića. Tenk se nalazio na južnoj strani hotela, tik uz zgradu mostarskog kupatila. Topovskom i mitraljeskom vatrom držao je pod udarom čitavu ulicu (sada Mostarskog bataljona) sve do Ričine. Neprijateljski mitraljezi su se nalazili i na prozorima hotela i kupatila.

O situaciji u poslijepodnevnim satima 14. veljače 1945. na desnoj obali Neretve kod hotela i mosta komandant 12. brigade, major Josip Bepo Marinković kaže: »Naša 12. brigada prva je izbila u zapadni dio Mostara i upala u centar grada sa 2. bataljonom i već oko podne stigla na most kralja Aleksandra kod hotela »Neretve«. S 2. bataljonom sam stigao na obalu Neretve. Tamo do našeg dolaska nije bilo nikoga. Nijemci su snažno tukli mitraljeskom i topovskom vatrom duž mosta i puta, sada ulice Mostarskog bataljona, najviše iz tenka koji se nalazio između hotela i kupatila. Onda su stigli i dijelovi našeg 1. bataljona, koji su zauzeli zgradu gimnazije. Trebalo je najprije uništiti njemački tenk, pa onda krenuti preko Neretve. U sumrak je naš protukolac velikom vještinom i preciznošću sa jednom jedinom granatom, smjestivši se tu kod Ričine, pogodio njemački tenk koji je buknuo kao baklja. Tada su stigli i naši tenkovi sa kojima smo izvršili juriš preko mosta, osvojili neprijateljsko uporište u hotelu i kupatilu, izbili na trg Musalu, sada Trg Republike i nastavili osvajanje istočnog dijela Mostara.«¹⁵⁴

Sjećajući se ovih događaja tadašnji komesar 2. bataljona 12. brigade kapetan Vlado Despot kazuje: »Okolo podne 14. veljače bili smo na desnoj obali Neretve kod hotela »Neretve«, nasuprot hotelu. Nikoga nismo našli od naših jedinica, svi su oni zaostali dok smo mi brzo prodirali kroz zapadni dio Mostara. Čim smo se pojavili na obali Neretve otvorena je na nas ubitačna vatra. Prijeko nismo mogli. Naročito nam je smetao onaj tenk kod zgrade kupatila. Kada se spustio sumrak i pošto je uništen njemački tenk od našeg protukolca, uz pomoć tenkova prešli smo preko mosta kralja Aleksandra, brzo zauzeli hotel »Neretvu«, zgradu kupatila, izbili na trg Musala i krenuli desno, nizvodno prema starom mostarskom mostu, a onda na vrh Huma gdje smo se spojili s jedinicama 19. dalmatinske divizije.. «¹⁵⁵

Nakon što je 2. bataljon 12. brigade osvojio most kralja Aleksandra, a pri tome su mu pomagali tenkovi 1. tenkofske i jedna četa 1. dalmatinske brigade, borba je prenesena u istočni dio grada. Ali nije dugo trajala. Oko ponoći bilo je sve završeno. Preko mosta kralja Aleksandra u pomoć 2. bataljona upućen je i 4. bataljon, koji je bio u pozadini, dok su 1 i 3. bataljon ostali u zapadnom dijelu grada.

Mostar je oslobođen zajedničkim naporima jedinica 9, 19. i 26. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije i ostalih snaga 8. korpusa uz punu pomoć i podršku rukovodstva NOP-a i građana Mostara.

Sutradan, 15. veljače cijela 12. brigada okupila se u zapadnom dijelu grada da bi se odmorila i sredila.

U pétak, 16. veljače Mostar je, svečano proslavio oslobođenje. Održana je parada oslobodilaca grada i veliki narodni zbor. Na čelu parade, iza vojne muzike nalazio se paradni ešalon 12. brigade, pošto su njene jedinice prve ušle u grad, što je bilo veliko priznanje brigadi za uspjehe koje je postigla u mostarskoj operaciji. Iza ešalona 12. nastupao je ešalon 11. dalmatinske, onda 1. dalmatinske proleterske, pa 3. prekomorske i drugi, istim redoslijedom kojim su brigade u toku borbi ušle u grad.

U mostarskoj operaciji 12. brigada časno je izvršila svoju zadaću. Pri tome je imala 47 poginulih, 113 ranjenih i 15 nestalih boraca i rukovodilaca. Njene jedinice su u borbama za Široki Brijeg, Jastrebiniku i Mostar izbacile iz stroja 802 neprijateljska vojnika i zaplijenile veliku količinu ratne opreme.

U Mostaru se 12. brigada nalazila osam dana. Svoje redove popunila je s više od 200 mostarskih mladića i djevojaka, tako da je brigada sada brojila 2.486 boraca i rukovodilaca. Došlo je i do znatnih promjena u rukovodećem kadru.

Poslije osmodnevnog odmora u Mostaru, 12. brigada je 21. veljače započela novi veliki marš — od Mostara, preko Ljubuškog i Vrgorca u Drašnice i Podgoru, a zatim poslije predaha od 4 dana, brodovima se prebacila u Sukošan i Biograd na moru, pa u Danji Karin. Tako se ona u stvari priključuje pripremama za početak završne ofenzive u Lici, Hrvatskom primorju i za oslobođenje Istre, Trsta i Slovenskog primorja.

Za 32 ratna dana, od 28. siječnja do 1. ožujka 1945. godine jedinice 12. brigade prešle su pješke put dug više od 500 km (od Sinja do Vrljike i Kijeva, pa natrag u Sinj i zatim do Širokog Brijega i Mostara, te od Mositara do Podgore i od Sukošana i Biograda na maru do Donjeg Karina) a oko 200 km su se prevezle brodovima (od Podgore do Biograda na moru) i tako prevalila ukupno oko 700 km. Za to vrijeme učestvovala je u dvije velike i teške borbe, koje su trajale 4 dana, i nekoliko manjih okršaja na planinskom masivu Jastrebinke, u teškim zimskim uvjetima. U tom razdoblju, pored toga brigada je u maršu savladala sve tegobe snježne vijavice, koja je trajala dva dana. Na kraju brigada je 1. ožujka 1945. stigla na prostor Donjeg Karina, još spremnija i pokretljivija za nove pothvate.

Koncentriranjem 12. brigade na prostoru Donjeg Karina završeno je još jedno veoma značajno povijesno razdoblje na njenom borbenom putu za konačno oslobođenje zemlje.

Veliki uspjeh u splitskom kazalištu

Donosimo najznačajnije događaje što su zabilježeni u siječnju i veljači 1945. godine, u vrijeme kada se 12. dalmatinska NOU brigada pripremala i vodila borbe za Široki Brijeg i Mostar, odnosno u mostarskoj operaciji i dok je stigla na prostor Donjeg Karina, 1. ožujka 1945. godine.

Brigada se od 1. do 28. siječnja nalazi u Sinju na odmoru, sređivanju i pripremanju za naredne operacije. I ovdje je brigada razvila živu političku, kulturno-zabavnu i sportsku aktivnost.

4. siječnja

Brigada je dala uspješnu priredbu za građane Sinja. Puna sala naroda.

7. siječnja

Tog dana Štab 8. korpusa izdao je naredbu broj 3, kojom je za komandanta 12. dalmatinske NOU brigade postavljen major Josip-Bepo Marinković, do tada načelnik Štaba brigade. Dotadašnji komandant 12. brigade, potpukovnik Borko Arsenić upućen je na raspored u Vrhovni štab i kasnije postavljen za komandanta 39. krajiške divizije.

Istom naredbom Štaba 8. korpusa za načelnika Štaba 12. brigade postavljen je kapetan Đorđe Nikitović, koji je do tada bio komandant 2. bataljona (od 25. studenog do 21. prosinca 1944. a od 21. prosinca do 7. siječnja bio je komandant 4. bataljona).¹⁵⁶

U Štabu 12. brigade nastale su još ove promjene: iz brigade je otišao zamjenik političkog komesara brigade, kapetan Dragan Granić, i to na dužnost sekretara partijskog komiteta prištapskih jedinica 8. korpusa, poslije 4. armije. Zamijenio ga je kapetan Božidar Drezga, dotadašnji politički komesar 4. bataljona. Dotadašnji informativni, odnosno obavještajni oficir 12. brigade, poručnik Vojko Pavičić postavljen je za obavještajnog oficira u Štabu 26. divizije.

Štab 1. bataljona: komandant Bogdan Lukač, komesar Ljubo Štambuk, zamjenik komandanta Dalibor Žigić, zamjenik komesara Ante Štambuk.

Štab 2. bataljona: komandant Maksim Jandrić, komesar Vlado Despot, zamjenik komesara Nikola Regović, dok je dužnost komandanta i zamjenika komandanta vršio Maksim Jandrić sve do 18. veljače 1945. kada je dužnost zamjenika komandanta primio Luka Vučković.

Štab 3. bataljona: komandant Petar Vukasović, komesar Kažimir Vidan, zamjenik komandanta Ilija Bulajić.

Štab 4. bataljona: komandant Ivo Gurdulić, komesar Kuzma Krstinić od 1. veljače, zamjenik komandanta Luka Vučković, zamjenik komesara do 1. veljače Kuzma Krstinić, a onda Vlado Lisičić.

7. siječnja

Politodjel 26. divizije poslao je CK KPJ izvještaj u kojem se daje pozitivna ocjena moralno-političkog stanja 12. udarne brigade, dobrog rada partijske i skojevske organizacije, pa se zatim kaže: »Skojevska organizacija 12. brigade je najjača. Komitet je dosta dobar, a jaki su i bataljonski komiteti. Pravilno pronalaze greške i nedostatke, postavljaju zadatke i rješavaju ih ... »Brigadnim komitetom SKOJ-a 12. brigade rukovodio je do sredine prosinca 1944. godine Vlado Despot, koji se na toj dužnosti nalazi od sredine 1944. godine.

9. siječnja

Dnevni raport komandanta 12. brigade je glasio: »U toku dana i noći ništa novoga. Vojska se uglavnom odmara. Pješadijski egzicir — prestrojavanje. Sve su jedinice prisustvovalе kino-predstavi. Politička predavanja i kulturno-prosvjetni rad. Brojno stanje brigade: po spisku 2.528, u rashodu 220, na licu 2.305, na ishrani 2.465.«¹⁵⁷

14. siječnja

Sve jedinice brigade su na manevru. Pretpostavlja se da je neprijatelj ovladao Mućom i da iz njega prodire. Zadatak 12. brigade je bio da odbaci neprijatelja i ponovno oslobodi Muć.

U izvještaju Štaba 12. brigade se kaže da je »manevar uspio«. Brigada se ponovno vratila u Sinj.

Ovi manevri taktičkog značenja imali su za cilj uvježbavanje brigade za marševe i ostvarenje pune bojeve gotovosti jedinica koje su na odmaranju.

Štab 12. brigade pozvao štab 26. divizije da prisustvuje priredbi 17. siječnja u 20,00 sati u splitskom kazalištu, gdje će Diletantska grupa brigade izvesti Molijerovog »Liječnika protiv volje..«,«¹⁵⁸

16, 17. i 19. siječnja

Diletantska grupa 12. dalmatinske NOU brigade nalazi se u Splitu. Tri dana uzastopno nastupala je u Narodnom kazalištu u Splitu. Izvela je Molijerovog »Liječnika protiv volje.« O tome je u brigadnom listu »7 dana« od 21. siječnja 1945. zapisano slijedeće: »Glumci su ozbiljno shvatili svoje uloge i mada je djelo izgubilo mnogo samim prijevodom, priredba je uspjela. Osobito se svidio u svojoj roli doktora drug Alfirević (Leše), koja je u briljantnoj igri vjerno prikazao korupciju ondašnjeg staleža, ljudi bez duhovnih vrijednota, čiji je jedini ideal novac. Ne manje dobro odigrao je svoju ulogu i otac Lucije, drug Tomas, koji je bez afektacije pružio uvjerljivu sliku, starca, okorjelog škrca, kojemu na srcu ne leži sreća njegove kćeri već probitak stvoren ženidbenom vezom nje i zaručnika joj Marušića. Ostali glumci su zadovoljili.«¹⁵⁹

Diletantska grupa izvela je u Splitu i recitaciju, Nazorov »Titov naprijed«, koja po svojoj izvedbi nije zaostala za Molijerovim »Liječnikom protiv volje«, zapisao je kritičar u brigadnom listu »7 dana«, pa piše: »Kroz riječi druga Alfirevića, ranjenog borca, izbijala je životna snaga sinova naše zemlje, pred voljenim Titom, koje nikakve poteškoće ne mogu odvratiti od borbe protiv zakletog dušmanina našega naroda, od osvete za kojom vapi Pravda.«

Kritičar na kraju daje cjelovitu ocjenu priredbe, pa kaže: »Imajući u vidu okolnosti pod kojima je bila pripremljena ova priredba u Splitu, treba odustati od kritike nastalih nedostataka proisteklih iz njih. Uspjeh koji je postigla naša grupa je neosporan. Dobar dio za to leži u razumijevanju pretpostavljenih, koji su dozvolili više mogućnosti za polučenje željenog rezultata.«¹⁶⁰

Nakon velikog uspjeha postignutog u Narodnom kazalištu u Splitu 16, 17. i 19. siječnja 1945. godine, Diletantska grupa 12. brigade dobila je poziv i učestvovala je u »Kulturnom tjednu« što ga je priredio Umjetnički odjel Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske.

27. siječnja

Tog dana Štab 26. divizije javio je Štabu 8. korpusa da su u svim brigadama formirane inženjerijske čete.

U toku siječnja u svim bataljonima formirani su vodovi za vezu. Svaki vod imao je jednu telefonsku centralu (MG-10) sa 6 km telefonskog kabela, 7—8 telefonskih aparata i po tri radio-stanice, jednu za vezu sa brigadom, a dvije za vezu sa četama na glavnom pravcu napada. Slobodno vrijeme u Sinju iskorišteno je za obuku ljudstva i u jedinicama veza.

19. siječnja

U Sinju su tog dana održane velike narodne demonstracije u kojima su učestvovali i borci i rukovodioci 12. dalmatinske brigade. Demonstracije su organizirane protiv kralja Petra II Karađorđevića, koji je od Dacio sporazum između maršala Tita i dr Ivana Subašića sklopljenog u Beogradu 2. studenog 1944. godine.

20. siječnja

Tog dana Štab 12. brigade poslao je Štabu 26. divizije izvještaj o brojnom stanju, socijalnom i nacionalnom sastavu. Iz izvještaja se vidi, da je 12. dalmatinska NOU brigada 20. siječnja 1945. godine imala 2.382 borca i rukovodioca. Socijalni sastav — 648 radnika, 1585 seljaka, 61 intelektualac, 72 obrtnika, 99 namještenika, 9 vojnih lica, 61 žandar, policajac i financ. Nacionalni sastav brigade: 109 Srba, 2109 Hrvata, 77 Slovenaca, 10 Crnogoraca, 26 Muslimana, 158 Talijana, 16 Rusa (misli se na građane Sovjetskog Saveza, pr. N. A.), 8 Poljaka, jedan Jevrej, 16 Nijemaca, jedan Austrijanac i 4 ostala, od kojih 1 Francuz.¹⁶¹

21. siječnja

U Sinju je izašao 3. broj brigadnog lista »7 dana« koji izdaje Štab 12. dalmatinske NOU brigade »U slavu drugu Lenjinu«, kojem je posvećen uvodnik (bez potpisa). Zatim su preneseni izvodi iz članka Edvarda Kardelja »Historijsko mjesto nove Jugoslavije«, koji je objavljen u listu »Borbak«. Onda je dan kritički osvrt »o priredbi naše diletantske družine u Splitu« 16, 17. i 19. siječnja 1945. godine. Na kraju se iznose vijesti sa svjetskih frontova i Jugoslavije i druge političke vijesti.¹⁶²

U Sinju je tih siječanjskih dana 1945. godine izašao 13. broj lista »Glas Matije Ivanića«, koji je izdao Kulturno-prosvjetni odbor 2. bataljona 12. brigade. U listu se govori o zaslugama dotadašnjeg komandanta 12. brigade, potpukovnika Borke Arsenića koji je otišao na novu dužnost,

a zatim se objavljuje više crtica iz rada i djelovanja 2. bataljona koji se za vrijeme kninske bitke nalazio kod Obrovca i u Lici. U listu se govori i o kulturno-prosvjetnom radu, sportu i na kraju se daje informacija o listu, gdje se kaže da je to prvi broj lista koji je napravljen u 20 primjeraka, a da su raniji brojevi štampani i umnožavani na pisačkoj mašini najviše u 4—5 primjeraka.¹⁶³

U Sinju je u siječnju 1945. godine izašao i 11. broj lista »Naš glas«, koji je izdao Kulturno-prosvjetni odbor 3. bataljona. Uvodnik je posvećen smrti Lenjina, a napisao ga je Ante Gojak, politički komesar 2. čete. Nekoliko članaka i pjesama napisao je Mario Madini, a Ivo Rakela, pomoćnik komesara Prateće čete govori o talijanskoj okupaciji Brača. Ostali su tekstovi posvećeni životu i radu bataljona u Sinju.¹⁶⁴

22. siječnja

U Sinju se održava komemoracija u povodu godišnjice smrti Vladimira Iljiča Lenjina. Cijela brigada je učestvovala u tim komemoracijama.

23. siječnja

Brigada izvodi manevre. Obuka u zimskim uvjetima, snijeg i poleđica. Učestvuje 1. i 3. bataljon. Prvi bataljon igra ulogu napadača, a 3. bataljon se brani. Manevar promatraju svi vojni rukovodioci brigade. Prema izvještaju Štaba 12. brigade »manevar je potpuno uspio«.

24. siječnja

Prema izvještaju Štaba 12. brigade toga dana u brigadi je bilo 2.546 boraca i rukovodilaca.

U brigadnom previjalištu održan je u Sinju bolničarski kurs koji je uspješno završilo 29 drugarica.

26. siječnja

Štab 26. divizije poslao je depešu Štabu 12. brigade u kojoj piše: »Izvršite sve pripreme za duži pokret 28. ujutru, usmena naređenja slijede.«¹⁶⁵

Sutradan je Štab 12. brigade javio Štabu divizije: »Sa čitavom brigadom 29. siječnja 1945. izvršit ćemo manevar kod Vrlike. Manevar će trajati tri dana. Ukoliko se taj Štab s ovim manevrom ne složi, javiti nam. Komandant.«¹⁶⁶

Odlazak iz Sinja po snježnoj vijavici oko Kijeva i Vrlike

28. siječnja

Ujutro oko 8.00 sati jedinice 12. dalmatinske NOU brigade, svečano ispraćene od naroda Sinja napustile su grad u kojem su se nalazile od 21. prosinca 1944. godine. Brigada je po sunčanom zimskom danu krenula pješke prema Vrlici i Kninu.

Odlazak 12. dalmatinske brigade iz Sinja prema Kninu bio je vezan uz zamjenu jedinica na frontu u Lici, gdje su na liniji Srba i Gračaca vodile borbu jedinice 20. dalmatinske divizije. Zamišljeno je da se iz Sinja na front u Lici prebaci svježa i odmorna 12. dalmatinska NOU brigada i da odatle u Sinj krene 10. dalmatinska brigada, koju je u rejonu Zrmanje zahvatio tifus od kojeg je oboljelo nekoliko boraca, pa je odlučeno da se brigada smjesti u kasarne u Sinju i izolira od naroda dok se zaraza ne suzbije. Iz Zrmanje je 10. brigada prebačena u Knin, iz Knina je u Sinj krenula 28. siječnja oko 18 sati. Na putu između Krčića i sela Kijeva, u rejonu Suho polje zahvatila je vijavica, vjetar sa snijegom olujne snage, prava uraganska bura koju narod ovdje naziva »pušarica«. Noćni marš j jako nevrjeme učinili su svoje. Kolona 10. brigade je bila prekinuta, borci su lutali u noćnoj oluji, tražili izlazak iz snježne smrti. Dok se glavnina probijala ka Kijevu, neki su se sklonili oko kamiona 12. brigade koji su išli iz Sinja u Knin i ondje zapali u snježne nanose i tu zastali. Drugi su tražili spas u zapaljenim kućama duž puta i tu stradali, a treći su lutali izvan puta, jer se od noći i vijavice ništa nije vidjelo. Te noći, 28/29. siječnja jedinice 10. dalmatinske NOU brigade imale su 46 smrznutih, dok je oko 200 više ili manje promrzlo. Među smrznutim 10. brigade bio je i brigadni liječnik dr Nikola Grubišić, koji je stradao u kući lijevo od puta, u Suhom polju kod Kijeva. Pored toga, brigada je izgubila 104 konja.¹⁶⁷ Ovo je bila jedna od najvećih tragedija jedinica NOVJ u toku NOR-a, prouzrokovanih snježnom vijavicom, daleko većom od one u Igmanskom maršu ili u Ledenoj dolini u Gorskom kotaru.

Za to vrijeme 12. dalmatinska brigada kretala se iz Sinja prema Vrlici i Kijevu. Na čelu brigadne kolone nalazio se 4. bataljon. Kamioni Štaba brigade su krenuh naprijed, ali su zastali u snježnom nanosu odmah iza sela Kijeva, pa nisu stigli u Knin. Tada je stradao brigadni arhiv i mnogo drugih potrebnih stvari.

Brigadni marš se u početku povoljno odvijao. Kretalo se i pjevalo. Vrijeme je bilo lijepo, iako prohladno. Što je brigada više odmicala od Sinja, vrijeme se sve više pogoršavalo i ubrzo su gusti crni oblaci prekrili sunce i počela je padati kiša, koja se postupno pretvarala u snijeg. S južnih padina Dinare počela je puhati bura, koja je brzo jačala. Što se više približavala noć i borci primicali Vrlici, kretanje je postajalo sve teže. Brigadna kolona je zapala u buru sa snijegom. Bura je sada puhala uraganskom brzinom. Teško se kretalo. Komadi smrznutog sitnog snijega i leda nošenih vjetrom s padina Dinare šibali su po licu i otežavali kretanje. Snježna ledena prašina punila je nos, usta i ušne školjke i lijepila se oko očiju i gušila. Približavala se noć a s njom su teškoće rasle. Glavnina je stigla u Vrliku, a prednji odred — 4. bataljon je došao u istočni dio sela Kijeva i tu je stao. Štab 12. brigade naredio je da se ljudi sklone u seoske kuće, a stoka u nastrešnice i štale i da se prenoći. Nastavljanje pokreta prema Kninu bilo bi katastrofalno. Ta odluka Štaba brigade bila je jedino i najpovoljnije rješenje. Isto je trebao učiniti i Štab 10. brigade: zaustaviti brigadu u selima Polače i Krčićima i sačekati dok

prode nevrijeme, bez obzira na pojavu tifusa kod nekih boraca koje je trebalo izolirati.

Prema Kninu ispred 12. brigade, kroz mećavu i oluju uspjeli su se jedino probiti načelnik Štaba 12. brigade, kapetan Đorđe Nikitović i obavještajni oficir Andrija Kuljiš. Oni su obavijestili Štab 20. divizije o situaciji na putu. O tome je obaviješten i Štab 26. divizije, koji se tada nalazio u Šibeniku.

29. siječnja

Štab 12. brigade radio-depešom je obavijestio Štab 26. divizije da se brigada nalazi u Vrlici — Kijevu, da su kamioni zatrpani u snježnom nanosu na cesti od Kijeva prema Kninu, da komora ne može nastaviti put, te da će sa pješadijskim jedinicama produžiti pokret.¹⁶⁸

Usprkos velikoj mećavi i snijegu, koji je pao cijele noći, 12. brigada je ujutro krenula iz Vrlike. Nastavak marša 12. brigade uslijedio je zbog toga što je načelnik Štaba 8. korpusa, potpukovnik Ante-Toni Biočić inzistirao na tome da se 12. brigada probije do Knina da bi se zaštitio Štab korpusa, koji se tada nalazio u Kninu, jer je odlaskom 10. brigade iz Knina u Sinj ostao nezaštićen Štab 8. korpusa. Naime, u njegovoj blizini nije se nalazila ni jedna veća operativna jedinica, a front se nalazio nedaleko od Srba i Gračaca.¹⁶⁹

Radi jakog nevremena svaki pokret brigade bio je onemogućen. Glavnina brigade stigla je do Kijeva i tu stala. Dalje se nije moglo. Štab 12. brigade naredio je jedinicama — 1, 2 i 3. bataljonu da se vrate u Vrliku. Četvrti bataljon ostao je u Kijevu. Tu su bili i dijelovi 10. brigade, sve ono što se prethodne noći uspjelo probiti od Suhog polja do Kijeva.

Politički komesar 12. brigade, major Fabijan Trgo u 14,35 sati javio je depešom Štabu 26. divizije da su se zbog nevremena morali vratiti natrag u Vrliku, da je 35 boraca promrzlo, da su kamioni od Kijeva prema Kninu zatrpani snijegom, da je 10. dalmatinska brigada na putu iz Knina stigla do Kijeva i da ne može dalje, da ima mnogo smrznutih.¹⁷⁰

Na tu depešu Štaba 12. brigade stigao je ubrzo odgovor iz Štaba 26. divizije u kojem pukovnik Božo Božović javlja 12. brigadi, da je obaviješten Štab 8. korpusa o nemogućnosti daljnjeg pokreta brigade, pa je naredio da se brigada zadrži u Vrlici do novog naređenja.¹⁷¹

Tako su jedinice 12. brigade, pod punom odgovornošću i uz inicijativu Štaba brigade izbjegle nove posljedice surove zime. Ostale su u kućama Kijeva i Vrlike, ljudstvo i stoka su zaštićeni.

U depeši komesara 12. brigade stoji da je brigada imala 35 promrzlih boraca, ali se ne govori o tome da je i jedan borac umro od smrzavanja. Međutim, u knjizi »Deseta dalmatinska udarna brigada« stoji da je 12. dalmatinska brigada u snježnoj mećavi 28—29. siječnja imala oko 8 smrznutih boraca.¹⁷² Nije bilo moguće utvrditi otkuda ti podaci autorima knjige, ali oni nisu točni.

Prestala je mećava. Osvanuo je lijep sunčani dan. Okolni visovi Dinare i Kozjaka bili su pokriveni nanosima snijega. Dolina rijeke Cetine također je zabijelila. Cesta što vodi iz Vrlike prema Kninu bila je zatrpana i tako je onemogućeno kretanje vozilima.

Štab 26. divizije u 08,00 sati naredio je depešom štabu 12. brigade da se vrati u Sinj i da primi novi zadatak za izvođenje mostarske operacije.¹⁷³ Prema tome brigada neće biti angažirana, na frontu u Lici, nego se zajedno s ostalim brigadama 26. divizije upućuje prema Širokom Brijegu i Mostaru.

U 10.00 sati 12. brigada je krenula iz Vrlike prema Sinju, gdje je stigla u 22 sata sa 1. 2. i 3. bataljonom. Kako se 4. bataljon nalazio u Kijevu, u njegovom istočnom dijelu, Štab brigade je naredio da se on angažira u spasavanju 10. dalmatinske brigade, u izvlačenju brigadne komore, koja je ostala zatrpana u snijegu između Kijeva i Suhog polja.

Četvrti bataljon je već oko 9 sati stigao u zapadni dio sela Kijeva. Trebalo je iskoristiti lijepo i sunčano vrijeme da bi se pomoglo 10. brigadi. Radilo se na otvaranju puta Kijevo — Knin, koji je bio zatrpan veliikim snježnim nanosima. Istovremeno je trebalo ispod snježnih nanosa otkopati nastradale borce 10. brigade i izvući borbenu tehniku. Prema zapisu očevidaca, ovaj zadatak 4. bataljona 12. brigade bio je delikatan i težak, jer se skidanjem snježnih nanosa nailazilo na smrznute ljudske leševe. Bilo ih je i duž puta, iza zidina kuća, pod stablima dalje od puta. Vidjelo se da su borci u mrkloj noći i vijavici pokušavali naći spas u zaklonu iza kuća ili drveta i ondje ostajali smrznuti i zatrpani u snijegu.

Čitav dan 30. siječnja 4. bataljon radio je na ostvarenju tih zadataka. Otkopao je desetinu leševa, spasavao naoružanje i opremu, pomagao svojim drugovima u 10. brigadi da se što prije srede i krenu prema Sinju. Istog dana 10. brigada je otišla u Sinj i smjestila se u kasarnama bivšeg jugoslavenskog 13. pješadijskog puka. Tu je ostala do 5. veljače, prebolila poteškoće izazvane tifusom i smrzavanjem i potom se preko Splita prebacila u Zadar.

Četvrti bataljon 12. brigade je sutradan 31. siječnja iz Kijeva krenuo prema Sinju i ušao u sastav brigade.

U Sinju su politkomesar 8. korpusa pukovnik Boško Šiljegović i načelnik Štaba 8. korpusa, potpukovnik Ante-Toni Biočić održali sastanak s komandantom i komesarom 26. divizije, pukovnikom Božom Božovićem i potpukovnikom Duškom Koračem. Tom prilikom se raspravljalo o događajima kod Kijeva i Vrlike. Bilo je kritike na odluku o maršu 10. brigade noću po vijavici i na odluku o upućivanju 12. brigade na produživanje marša 29. siječnja od Vrlike prema Kninu. Istaknuto je, da se u toj situaciji dobro snašao Štab 12. brigade i tako izbjegao daleko veće posljedice koje bi utjecale na bojevu gotovost brigade.¹⁷⁴

Pokret prema Širokom Brijegu i Mostaru

Jedinice 12. brigade počele su ujutru 1. veljače pokret iz Sinja prema Trilju. Prešle su rijeku Cetinu kod Trilja i krenule preko Ciste u Imotski marširajući i 2. veljače. Tek 3. veljače oko podne jedinice 12. dalmatinske brigade stigle su u Imotski i razmjestile se po gradu na kraći odmor i pripremanje za pokret prema Posušju i dalje ka Kočerinu.

Pokret 12. dalmatinske brigade iz Sinja prema Imotskom bio je vezan za mostarsku operaciju, tj. za borbe za oslobođenje Širokog Brijega (danas Listića) i Mostara.

U rejonu Mostara početkom 1945. godine prikupile su se krupne njemačke, ustaško-domobranske i četničke snage. To je bila zaostala najisturenija jugoistočna točka njemačkog fronta u Jugoslaviji i na Balkanu. Mostar s Nevesinjem i Širokim Brijegom predstavljali su za neprijatelja jedinstveno obrambeno područje šireg vojnog i političko-ekonomskog značenja.

Zbog toga se, poslije gubitka Dalmacije, Crne Gore i velikog dijela Hercegovine, Komanda njemačke Grupe armija »E« odlučila da područje Mostara organizira za dugotrajnu obranu. Taj zadatak je povjeren Štabu njemačkog 21. armijskog korpusa u Sarajevu. Ovaj je za obranu mostarskog područja angažirao njemačku 369. legionarsku i 9. ustaško-domobranksku diviziju, ustašku »Crnu legiju«, talijanski fašistički bataljon »San Marco«, ustašku miliciju, četničku Nevesinjsku, Mostarsku i Konjičku brigadu. Ukupno oko 25.000 vojnika u 30 bataljona, dva artiljerijska puka i nekoliko tenkova. Obranom Mostara je komandirao Štab njemačke 369. legionarske divizije na čelu sa pukovnikom Georgeom Rajnikom.

U organizaciji obrane neprijatelj je iskoristio kraško i brdovito zemljište oko Mostara, planinu Velež i Čabulju i Mostarsko blato, te visoki snijeg i hladnoću koja je tada vladala. Prvi obrambeni pojas neprijatelja protezao se od Nevesinja, preko Blagaja, Bune, Varde i Širokog Brijega na južne padine Čabulje, a drugi pojas je bio oko samog Mostara i oslanjao se na jake objekte, kao što su Hum, Mikuljača i Jastrebinika. Izgrađen je jaki sistem poljske fortifikacije uz potpuno korištenje starih austrougarskih utvrđenja. Neprijatelj je naročito branio pravce koji od Širokog Brijega, Čapljine i Blagaja vode u Mostar, postavljajući mješovita minska polja i višeredne žičane ograde.

Tim neprijateljskim snagama suprotstavile su se: sa zapadne strane 9. dalmatinska divizija sa 2. proleterskom dalmatinskom, 3, 4 i 13. dalmatinskom brigadom, a sa južne i istočne strane bila je 29. hercegovačka divizija sa 10, 11, 12 i 13. brigadom, dijelovima 1. tenkovske brigade i artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. Ove snage vršile su pripreme za napad prema Širokom Brijegu, Nevesinju i Mostaru. Međutim, u tome

ih je preduhitrio neprijatelj svojim ispadom koji je izvršio 27/28. siječnja 1945. godine iz rejona Širokog Brijega i Mostara prema Ljubuškom, Metkoviću i Čapljini. U napadu je učestvovalo oko 8.000 Nijemaca i **ustaša**. Oni su iznenadno probili obranu 9. divizije i odbacili je prema Posušju i Imotskom. Do 29. siječnja neprijatelj je zauzeo Čitluk, Ljubuški i Čapljinu, porušio mostove na Neretvi u Metkoviću, Gabeli i Čapljini. Poslije sređivanja, jedinice 9. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije prešle su u protunapad i 3. veljače oslobodile Čapljinu, sutradan Ljubuški i Čitluk i 5. veljače izbile na prvobitne položaje.

Čim je Vrhovni štab NOV i POJ doznao za ispad njemačko-ustaških snaga 27. i 28. siječnja prema Ljubuškom, Čapljini i Metkoviću, a imajući u vidu predstojeću ofenzivu za oslobođenje Jugoslavije, 30. siječnja naredio je Štabu 8. dalmatinskog korpusa da najhitnije prebaci glavne snage u rejon Mostara, razbije tamošnju njemačko-ustašku grupaciju i oslobodi Mostar. Za izvršenje tog zadatka 8. korpusu je potčinjena 29. hercegovačka divizija.

Glavne snage 8. korpusa — 19. i 26. divizija, Tenkovska i Artiljerijska brigada — poslije borbi za oslobođenje Knina nalazile su se na odmoru u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, dok je 20. divizija bila u Lici, a 9. divizija prema Širokom Brijegu. Na prebacivanju snaga 19. i 26. divizije angažirane su sve raspoložive snage u saobraćaju i Mornarica NOVJ, a u tome veliku pomoć pružili stanovništvo i društveno-političke organizacije. Glavnina 26. divizije prebacivala se pješke. U rekordnom roku, četiri dana izvršena je pregrupacija glavnih korpusnih snaga iz rejona Zadar, Knin, Drniš, Šibenik, Split i Sinj u područje Ljubuški, Imotski, Posušje i Kočerin.

U borbama za oslobođenje Mostara Štab 8. korpusa angažirao je četiri divizije — 9, 19, 26 i 29. diviziju i Tenkovsku i Artiljerijsku brigadu, ukupno 45.000 boraca. Zrakoplovnu podršku vršile su 1 i 2. eskadrila NOVJ s aerodroma na Visu i u južnoj Italiji.

Štab 8. korpusa je planirao da najprije razbije i uništi neprijateljske snage i oslobodi Široki Brijeg, a onda da oslobodi Nevesinje i Mostar.

Područje Širokog Brijega predstavljalo je najjače neprijateljsko uporište i ključ za oslobođenje Mostara. Tu se nalazile slijedeće neprijateljske snage: ojačani njemački 370. gremadirtski puk, a ojačavali su ga 1 i 3. bataljon domobranskog 2. gorskog zdruga, 2. bataljon 9. ustaškog stajaćeg zdruga, 2. baterija 369. protutenkovskog i 3. četa 369. inženjerijskog bataljona, a podržavala ih je artiljerijska grupa »Liše« sastavljena od 2. divizionu 649. i 5. baterija 369. artiljerijskog puka u jačini od oko 6.000 neprijateljskih vojnika. Najjači neprijateljski položaji nalazili su se oko manastira i crkve u Širokom Brijegu, Gimnazije, Duhanske stanice i Ciganskog brda, povezani rovovima i saobraćajnicama, žičanim i minsko-eksplozivnim preprekama. Po dubini nalazilo se njemačko-ustaško uporište u Knežpolju, gdje su bili vatreni položaji artiljerije.

U napadu za oslobođenje Širokog Brijega Štab 8. korpusa angažirao je 9 i 26. diviziju, Tenkovsku i Artiljerijsku brigadu, ukupno devet brigada. Deveta divizija bila je podijeljena u dvije grupacije: južna grupa-

cija nalazila se između Mostarskog blata i Širokog Brijega sa 3 i 13. dalmatinskom brigadom. Sjevernu grupaciju činile su 2. dalmatinska proleterska i dijelovi 13. dalmatinske brigade, raspoređeni prema Čabulji i Jastrebinke.

U direktnom napadu na Široki Brijeg angažirana je 26. divizija sa Tenkovskom i Artiljerijskom brigadom. Ona je dobila zadatak da napadom sa zapadne strane uništi neprijatelja u rejonu Širokog Brijega i zatim da u zajednici sa 9. divizijom produži nastupanje pravcem Široki Brijeg — Mostar.

Štab 26. divizije izdao je 4. veljače naređenje za napad. On je odlučio da napad na Široki Brijeg, uz podršku dva tenkovska bataljona, izvede sa 1, 11. i 12. brigadom, dok je 3. prekomorsku brigadu uputio od Kočerina sjeverno prema Konjskom, gdje se nalazila ustaška milicija radi zaštite sa tog pravca.

Na desnom krilu napada 26. divizije postavljena je 11. brigada, dok je 1. dalmatinska proleterska napadala duž ceste Kočerin—Široki Brijeg. Lijevo od 1. dalmatinske nalazila se 12. brigada kao sjeverna kolona. Ona je trebala da obuhvatnim manevrom sa sjevera i istoka, sa pravca Gornji Gradac — Cigansko brdo — Knežpolje, obuhvati neprijateljske snage u Širokom Brijegu i neposredno sadejstvuje sa 1. i 11. dalmatinskom brigadom u uništenju neprijatelja u rejonu Široki Brijeg — Knežpolje.¹⁷⁵

Lijevo od 12. brigade nalazila se 2. dalmatinska proleterska brigada, 9. divizije, koja je trebala da osigura 12. dalmatinsku brigadu kada krene u obuhvat od Gornjeg Gradca prema Knežpolju. Zato je 2. brigada raspoređena u rejonu Grabova Draga prema Jastrebinke i sjevernije, otkuda se mogao očekivati neprijateljski napad u cilju pomoći snagama u Širokom Brijegu.

Napad je trebao početi 6. veljače ujutru u 07,00 sati.

Oslobodenje Širokog Brijega

Jedinice 12. brigade nalaze se 4. veljače u Imotskom i u gotovosti za pokret prema planu napada na Široki Brijeg. Ujutru su krenule iz Imotskog i bez ometanja od strane neprijatelja istog dana stigle u Posušje i tu prenoćile.

5. veljače

Brigada nastavlja pokret iz Posušja u Kočerin. Tu se odvojila od glavnog puta i krenula planinskim masivom prema Mosoru (k. 789), zatim do Gostuša i stigla do Gornjeg Gradca. To je bio težak i naporan marš, jer se jedinica kretala neprohodnim planinskim terenom. Naročito velike teškoće nastale su prilikom prebacivanja teške opreme što je prenošena konjskom vučom. Korištene su kozje staze što su vodile preko sela Ljubotića, Dobrovića i zatim na Mosor, pa u selo Gostušu, otkuda se trebalo spustiti padinama planine Čabulje do sela Gornji Gradac, odakle je pu-

cao vidik prema Širokom Brijegu i Knežpolju. Od bitnog je značaja bile da se taj marš izvede baš po takvom terenu kako bi se postiglo iznenađenje, jer se samo tim pravcem mogao izvesti obuhvatni napad sa sjeverne i istočne strane u bok i pozadinu njemačko-ustaške grupacije u rejonu Široki Brijeg — Knežpolje. U toku marša i toga dana neprijatelj se nije pojavljivao pred frontom kretanja 12. brigade. Ispred je u dodiru sa neprijateljem na liniji Grabova Draga — Goranci — Bogodol bila 2. dalmatinska proleterska brigada 9. divizije.

U poznim večernjim satima 5. veljače prednji dijelovi 12. brigade izbili su u polazni rejon za napad, a ostali tek ujutro 6. veljače, a neprijatelj ih još nije bio otkrio. Sada se, gotovo iz marša, s osloncem na Gornji Gradac, Gositušu i Mosor, moglo krenuti u napad. U toku marša Štab 12. brigade načinio je plan napada u skladu s odlukom Štaba 26. divizije.

Prema zamisli štaba 12. brigade, izraženoj u zapovijedi, u napad su imali krenuti 1, 2. i 3. bataljon, i to: 1. bataljon trebao se spustiti iz rejona Mosora i napasti neprijatelja u rejonu Cigansko brdo i zajedno sa 1. dalmatinskom brigadom razbiti neprijatelja na pravcu napada i upasti u Široki Brijeg sa sjeverne strane. Treći bataljon kreće u napad iz rejona Gornji Gradac prema njemačko-ustaškim položajima u rejonu Lončar i sa istočne strane prodire prema Širokom Brijegu. Drugi bataljon imao je najdelikatniji zadatak. On se trebao iz rejona Gornji Gradac preko sela Donji Gradac neprimjetno i brzo pojaviti kod sela Knežpolje, na cesti Široki Brijeg—Mostar, razbiti neprijateljske snage u tom rejonu, osloboditi Knežpolje, presjeći odstupnicu neprijateljskim snagama kada se počnu povlačiti iz Širokog Brijega prema Mostaru i u rejonu Knežpolja spojiti se sa 3. dalmatinskom brigadom 9. divizije, koja je imala napadati s juga preko sela Uzarići prema Knežpolju. Tim se mislilo ostvariti dvojni obuhvat neprijateljskih snaga u rejonu Široki Brijeg—Knežpolje i tako olakšati napad 1. dalmatinskoj i 11. dalmatinskoj brigadi 26. divizije, koje su napadale direktno na Široki Brijeg. Četvrti bataljon 12. brigade zadržan je u brigadnoj rezervi sa zadatkom da iz rejona Gornji i Donji Gradac vrši zaštitu ostalih bataljona u napadu i ujedno da služi za prenos materijala i municije, jer se druga prevozna sredstva nisu mogla koristiti, a prema potrebi da se angažira u napadu prema Knežpolju.¹⁷⁶

Izbijanjem jedinica 12. dalmatinske brigade u rejon Gornji Gradac—Gostuša—Mosor završen je osmodnevni marš, koji je počeo u Sinju. Brigada je propješačila oko 210 km stalno pjevajući. To je bio prvi veliki marš što su ga izvele jedinice 12. brigade.

U rejonu Gornji Gradac i Mosor vrše se užurbane pripreme za sutrašnji napad.

6. veljače

Osvanuo je lijep sunčani i prohladni dan.

Poslije artiljerijske i avijacijske pripreme u 07,00 sati istovremeno su krenule u napad 1, 11. i 12. brigada. Glavnina avijacijske i artilje-

rijske vatre koncentrirana je na front ispred 1. i 11. brigade i 1. bataljona 12. brigade. Prvu i 11. brigadu podržavao je 2. tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade, a 3. tenkovski bataljon je zadržan u rezervi.

Žestoka borba vodi se tog dana na cijelom sektoru napada 26. divizije. Prva i 11. brigada, iako podržane tenkovima, nisu uspjele zauzeti glavne neprijateljske položaje u Širokom Brijegu, Neprijatelj se naročito uporno branio iz Gimnazije, Duhanske stanice i samostana.

Napad jedinica 12. brigade izvodi se po početnom planu Štaba brigade. Prvi bataljon, koji je napadao na najjače neprijateljsko uporište na Ciganskom brdu zajedno sa dijelovima 1. dalmatinske brigade, cijeli dan vodio je žestoke borbe. On je uspio djelomično izolirati neprijateljsku posadu na Ciganskom brdu uz vrlo velike gubitke — 10 mrtvih i 22 ranjena. Drugi i 3. bataljon zaobišli su s istočne strane neprijatelja u rejonu Široki Brijeg i stvorili uvjete za napad na neprijatelja iza leđa. Lijevo od 1. bataljona, na neprijateljske položaje u Lončaru napao je 3. bataljon. On se uspio probiti u neprijateljski raspored i već oko podne počeo je goniti neprijatelja s istoka prema Širokom Brijegu stigavši do njegovih istočnih kuća. Drugi bataljon se sručio na njemačko-ustaške položaje kod Knežpolja i u kratkoj, ali žestokoj borbi postigao znatne materijalne efekte, uništio njemačku bateriju i upao u Knežpolje, koje je bilo pred zauzećem. Presječena je komunikacija Široki Brijeg — Mostar i time je neprijatelju onemogućeno izvlačenje iz Širokog Brijega prema Mostaru. Prema cesti su se spuštali i dijelovi 4. bataljona, dok je brigadno previjalište ostalo u rejonu sela Gornji Gradac, a trijažna stanica je bila 2 km dalje od sela, dok se brigadni centar veze nalazio u Gornjem Gradcu.

Rezultati prvog dana napada jedinica 12. brigade bili su veoma značajni — upale su u Knežpolje, presjekle neprijatelju odstupnicu prema Mostaru, zauzele uporište Lončar i nastavile gonjenje prema Širokom Brijegu, dok je 1. bataljon na Ciganskom brdu bio pred pobjedom. U ruke 12. brigade palo je toga dana oko 100 zarobljenika, bjegunaca iz širokog Brijega, koji su išli u Mostar. Među njima je bilo ustaša, Nijemaca, domobrana, žandara i drugih suradnika okupatora. Svi su oni izvedeni s bojišta i upućeni prema pozadini 12. brigade.

Kada je uspjeh bio na vidiku i kada je trebalo da se ostvari zamišljeni manevar obuhvata jedinicama 12. brigade istočno od Širokog Brijega, u poslijepodnevnim satima 6. veljače iza leđa 12. brigade pojavile su se jače neprijateljske snage koje su iz Mostara preko sela Goranci i Grabove Drage došle do položaja 2. dalmatinske brigade 9. divizije, napali ih i probile se prema Širokom Brijegu. Bio je to njemački 369. izviđački bataljon sa još 600 ustaša, koji su krenuli da pojačaju obranu opkoljenog garnizona u Širokom Brijegu. Pojava njemačko-ustaških snaga iza leđa 12. brigade, bilo je veliko iznenađenje. Uz to sve snage 12. brigade bile su izrashodovane i ničim se nisu mogle suprotstaviti tom neprijateljskom napadu. Možda je prerano Štab 12. brigade uputio dijelove 4. bataljona iz rejonu Gradac prema Knežpolju, dok je ostali dio bataljona bio angažiran u borbi s Nijemcima i ustašama, koji su prodi-

rali, i na prenošenju opreme i municije i iznošenju ranjenika. Međutim, preslabe su bile snage 4. bataljona da zaustave prodor dva bataljona Nijemaca i ustaša.

Tako su se na prostoru između Gornjeg i Donjeg Gradca—Knežpolja i Širokog Brijega razvile teške borbe. Nijemci i ustaše su napadali od Grabove Drage preko Gornjeg i Donjeg Gradca, a njima su ususret išli oni iz Širokog Brijega. U najtežoj situaciji našao se 2. i dijelovi 4. bataljona, koji su se nalazili na cesti kod Knežpolja. Nastala je teška borba prsa u prsa. Nikada do tada takvu borbu nije vodila 12. brigada. Njen 2. bataljon bio je potpuno okružen i odsječen. Nastupila je noć. Zahvaljujući odvažnosti boraca, junaštvu i snalažljivosti starješina, jedinice 2. bataljona i dijelovi 4. bataljona su izvršili proboj. Iz borbe su se izvukle i jedinice 3. bataljona. Zarobljenici su jedva izvučeni preko Mosora u pozadinu i predani Stabu 26. divizije.

Najteža situacija je bila kod 2. bataljona. On se više sati borio u okruženju i tog dana je imao 15 mrtvih, 29 ranjenih i 13 nestalih. Nikada do tada u toku jednodnevne borbe nije imao takve gubitke. Od onih 13 nestalih, kako je zapisano u dokumentima, najviše je bilo boraca koji su u borbi prsa u prsa sa neprijateljem uhvaćeni, zarobljeni i ubijeni ili odvedeni s bojišta i likvidirani.¹⁷⁷

Situaciju u kojoj se 6. veljače nalazio 2. bataljon najbolje je opisao Mate Carić, komesar čete u tom bataljonu. Evo što on kaže: »Drugi bataljon je preko visoravni Knežpolja nastupao iz pozadine u pravcu Širokog Brijega. S napadom je počeo oko 7 sati ujutru i potisnuo ustaške predstraže napredujući prema glavnim obrambenim položajima neprijatelja, gdje je, međutim, čitav dan vodio ogorčene borbe prsa u prsa. Naše napade smjenjivali su neprijateljski protunapadi, tako da su pojedini bunkereri više puta prelazili iz ruke u ruku. U jednom se trenutku komandir 3. čete s grupom boraca probio kroz neprijateljske redove i napao čak i njihov štab. Uz velike žrtve 2. bataljon je uspio zauzeti dio glavnog položaja prema Širokom Brijegu i zadržati protunapade neprijatelja. U 3. četi na desnom krilu poginulo je ili ranjeno, pored ostalih boraca, čak 11 puškomitraljezaca, pa su mitraljeze preuzimali deseteri i vodnici, a i bolničarke.

Predvečer, kada je već izgledalo da će front biti probijen, s leđa se pojavio jači odred Nijemaca iz Mostara, pa je zaprijetila opasnost da snage 2. bataljona budu sasvim opkoljene. Stoga se bataljon morao povući i probijati iz okruženja. Jedan je vod ostao i tek se slijedećeg dana probio u sastav bataljona .. «¹⁷⁸

Stab 2. dalmatinske proletherske brigade obavijestio je Stab 12. brigade da Nijemci i ustaše napadaju iz Mostara i da se žele probiti preko sela Goranci u Široki Brijeg, ali da su privremeno zadržani. O tome je Stab 12. brigade 6. veljače u 15,00 sati obavijestio Stab 26. divizije, koji nije naročito reagirao na tu informaciju, već je u 16,15 sati naredio Stabu 12. brigade da izvrši jači pritisak u pravcu kote 399 (koja se nalazi između Dubrave i Knežpolja) i Knežpolja i da održava vezu sa 2. dalmatinskom proletherskom brigadom.¹⁷⁹ Svakako da je 2. dalmatinska pro-

leterska brigada bila preslaba da izvrši primljeni zadatak zaštite ofenzivne grupacije 8. korpusa u napadu na Široki Brijeg i radi toga se 6. veljače tako stvar razvijala.

Noću 6/7. veljače jedinice 12. brigade izvukle su se iz kritične situacije, sredile svoje redove u rejonu Gostuše i Mosora, zaposjele ujutro polazne rejone i spremile se za novi napad. Jer, već u 20,00 sati Štab 26. divizije je naredio brigadi da se pripremi za novi napad koji će početi ujutru 7. veljače u 5 sati.

U borbama 6. veljače jedinice 12. brigade imale su 25 mrtvih, 53 ranjena i 15 nestalih. U borbama kod Knežpolja smrtno je ranjen poručnik Mate Vitasović iz Drvenika kod Makarske, politički komesar pratće čete 2. bataljona. Borci su ga jedva izvukli s bojišta, iz okruženja. Poginuo je i potporučnik Milan Bilić iz Studenaca kod imotskog, komandir 2. čete 2. bataljona. U brigadnom biltenu Milan Andrić piše da se u borbi u okruženju 2. bataljona naročito istakao puško,mitraljezac Albert Podobnik iz 3. čete, koji je pomagao izvlačenje bataljona.

U teškoj situaciji toga dana našlo se i brigadna previjalište na koje su naletjeli Nijemci i ustaše. Tek pod zaštitom noći svi su ranjenici izvučeni.

Među poginulim i ranjenim toga dana blizu Knežpolja bila je i bolničarka Franka (prezime joj nisam uspio otkriti, kao ni druge podatke). U listu »Sanitetski glasnik« 12. brigade, broj jedan, od ožujka 1945. godine, nalazi se članak «-Drugarici Franki» kojeg je napisala Dragica Peootić, bolničarka 2. čete 2. bataljona, Evo što tu stoji:

»Još na Visu došla si u našu četvu za bolničarku. Odmah si najsvjesnije shvatila svoju dužnost i radila si uvijek neumorno. Borci su te prozvali »majkom čete«. Kada si se razbolila nisi htjela napustiti svoju četvu. Silom smo te uputili u bolnicu. Iz bolnice si kao nesposobna upućena u pozadinsku dužnost. Čuvši da naš bataljon ide u borbu za Mostar, pobjegla si i došla opet u svoju četvu. I ako bolesna izdržala si sve teškoće marša neopisivom voljom i požrtvovnošću. U borbi, kao i uvijek, bila si hrabra. Naš komesar vidjevši da uslijed slabosti nećeš moći izdržati uputio te je u previjalište. Ali ti nisi mogla ostaviti svoju četvu. Napustila si previjalište, došla i opet u prvu liniju. Poslije izvršenog našeg juriša i kasnijeg povlačenja izostala si, uslijed iznemoglosti i slabosti, i vjerovatno pala u ruke neprijatelja. Tvoj nestanak, drugarice, rastužio je sve nas. Svi borci i rukovodioci žale za tobom i nikada te neće i ne mogu zaboraviti .. «¹⁸⁰

Ovim su završene borbe za Široki Brijeg prvog dana *napada*.

7. veljače

štab 26. divizije odlučio je da svaka brigada produži napad određenim pravcem. Sada je ojačan napad 11. brigade, kojoj je pridodan 3. bataljon 1. tenkovske brigade radi juriša na neprijateljske položaje oko manastira.

Jedinice 12. brigade idu u napad, a u brigadnu rezervu izvučen je 2- bataljon koji je prethodnog dana pretrpio velike gubitke.

U 05,00 sati izvršen je novi napad na neprijateljske položaje Cigansko brdo—Lončar—Dubrava—Knežpolje. Prvi bataljon jurišao je na Cigansko brdo i uspio ga zauzeti do 13 sati. Treći bataljon napao je neprijatelja u rejonu Lončara, dok je 4. bataljon napadao na Dubravu i Knežpolje. Čitav dan se vodila žestoka bitka na svim sektorima napada. Prva i 11. brigada uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije zauzele su neprijateljska uporišta kod manastira, duhansku stanicu, gimnaziju i dužputa u centru Širokog Brijega.

Komandant 12. brigade, major Josip Bepo Marinković javio je u 21,20 sati Stabu 26. divizije: »Cigansko brdo—Lončar—Dubrava—k. 399 likvidirani. Naše snage nalaze se u jednom dijelu Knežpolja.« Sat kasnije Marinković je javio Boži Božoviću slijedeće: »Mi smo sa tri bataljona krenuli u gonjenje neprijatelja prema Mostaru. Likvidirano je Knežpolje. Od Knežpolja gonimo. Jedan bataljon nalazi se na Ciganskom brdu i kosi po Lončaru. Još ima grupica, koje se nastoje izvući...«¹⁵¹

Ovim su završene borbe za oslobodenje Širokog Brijega.

Jedinice 12. brigade koncentrirale su se u Knežpolju. Gonjenje produžavaju 1. i 11. dalmatinska, brigada.

U borbama za Široki Brijeg—Knežpolje jedinice 12. brigade su imale 36 poginulih i 83 ranjena i 15 nestalih boraca i rukovodilaca. Bile su to nove velike žrtve 12. brigade.

Dok je 12. brigada vodila borbe za oslobodenje Širokog Brijega izašao je 6. veljače četvrti broj brigadnog lista »7 dana«. U uvodniku su dani izvodi iz govora maršala Tita ženama Srbije, održanog u Beogradu 28. siječnja. Zatim se piše o inžinjercima 12. brigade, pa je Aleksandar Levaj dao kompletnu ocjenu razvitka kazališne umjetnosti u brigadnim i u ostalim jedinicama 26. i 9. dalmatinske divizije. Za nastup Diletanske grupe 12. brigade u Splitu, siječnja 1945. Levaj kaže da je to bio »smioni korak naprijed... izvevši Molijerovu komediju 'Liječnik protiv volje'« i dramatiziranu Nazorovu pjesmu »Titov naprijed«, gdje je u umjetničkoj formi izražena naša povezanost s oslobodilačkom borbom i naglašen borbeni motiv...« Poslije vijesti iz svijeta i Jugoslavije iznosi se i podatak, da je u Splitu porinut u more parobrod »Knin«, prvi parobrod obnovljen u našem brodogradilištu.¹⁸²

Kada je 7. veljače završena borba oko Širokog Brijega, iz brigade je otišao na školovanje u Beograd politički komesar 12. brigade, major Fabijan Trgo. Njega je zamijenio dotadašnji komesar 3. bataljona kapetan Kažimtir Vidan.

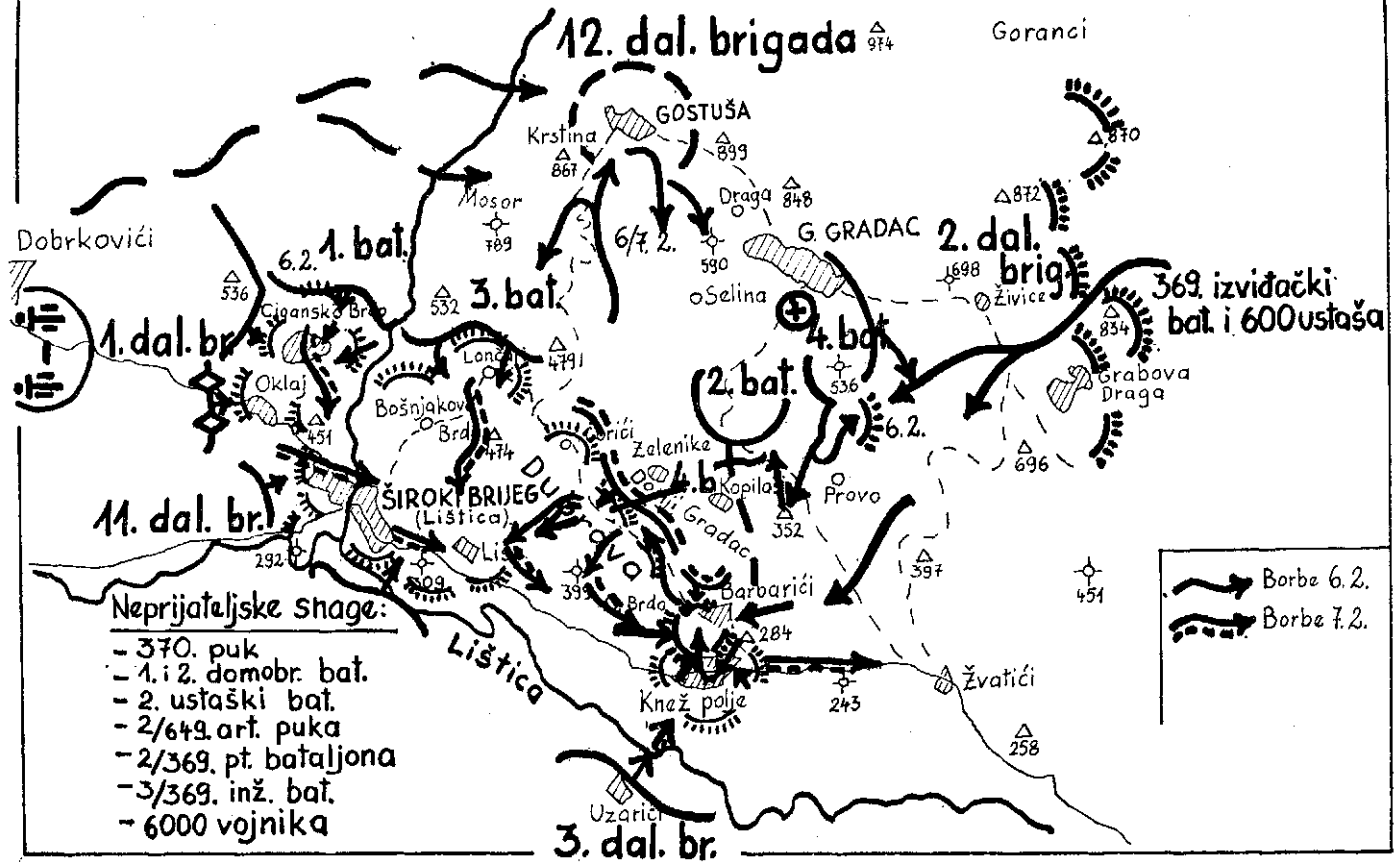
9. veljače

Brigada je raspoređena u rejonu Gostuše—Gornji Gradac gdje je stigla iz Knežpolja. Jedinice brigade se sređuju i odmaraju za nove borbe.

10. veljače

U 12,30 sati Štab 12. brigade primio je zapovijed Štaba 26. divizije u kojoj stoji da neprijatelj napada na 11. dalmatinsku brigadu na k. 605,

BORBE ZA OSLOBODENJE ŠIROKOG BRIJEGA (Lištica) 6.-7. 2. 1945.

k. 622 i na Vasinu Kosu i da 12. brigada intervenira sa dva bataljona pravcem Grabova Draga—Vasina Kosa i da napadne neprijatelja s boka, a poslije da se zadrži na položajima Jastrebinke—Vasina Kosa, dok će se 11. dalmatinska brigada rokirati u rejonu sela Polog i kote 622 južno od Jastrebinke.¹⁸³

Naime, dok su brigade 26. divizije vodile borbe 7. veljače s njemačko-ustaškim snagama u rejonu Široki Brijeg—Knežpolje, a poslije onih nemilih događaja od 6. veljače, jedinice 2. dalmatinske proleTERSKE brigade 9. divizije vodile su vrlo oštre borbe sa njemačko-ustaškim snagama u rejonu Goranci—Crni Vrh—Odolj (sjeveroistočno od Jastrebinke, a istočno od Gornjeg Gradca, gdje se nalazila glavnina 12. brigade). U tim borbama samo 9. i 10. veljače 2. dalmatinska brigada imala je 55 mrtvih i 70 ranjenih. Deveta divizija dobila je zadatak da dejstvom prema Raštani—Jadrina izbije u dolinu Neretve, sjeverno od Mostara i tako osigura lijevi bok 26. diviziji i ugrozi povlačenje neprijatelju prema Sarajevu. Tako se lijevo od 26. divizije, koja je orijentirana na prema Raštani—Jadrina izbije u dolinu Neretve, sjeverno od Mostara sa 2, 3, 4. i 13. dalmatinskom brigadom.¹⁸⁴

Ispred 12. brigade nalazila se 2. dalmatinska brigada, koja je povučena u divizijsku rezervu u rejonu Goranci—Dražnjaci s isturenim 4. bataljonom u selu Skutari—Popratine. Na mjesto njenih položaja i položaja lijevog krila 11. dal. brigade došla su dva bataljona 12. brigade, i to 3. i 4. bataljon.

Oko 15,00 sati 3. bataljon krenuo je iz rejona Gornji Gradac pored Grabove Drage i zatim prema Vasinoj Kosi i koti 1111 koja sa Jastrebinikom čini jedinstveni zemljišni kompleks. Kada je bataljon izbio u rejoin Vasine Kose uspostavio je borbeni kontakt s neprijateljem, koji je organizirao obranu u rejonu Vasne Kose kote 1111. Desno od 3. bataljona, u rejonu sela Polog i kote 622 rokirana je 11. dalmatinska brigada i orijentirana prema Gradini i Mikuljači, jakim neprijateljskim uporištima.

Istovremeno kada je krenuo 3. bataljon pokrenuo se i 4. bataljon. On je iz rejona Gornji Gradac išao preko sela Grabova Draga i postupno se penjao prema visokoj, snijegom i ledom pokrivenoj Jastrebinici (trigonometru 1139 koji dominira cjelokupnim zemljištem zapadno od Mostara). Jastrebiniku su jako utvrdili Nijemci i ustaše, jer je od njenog držanja zavisio cjelokupan sistem njihove obrane zapadno od Mostara. Budući da je sve bilo pokriveno dubokim snijegom, neprijatelj je položaje organizirao u snježnim nanosima, na podnožju i na visovima, smještajući rezerve i vatrena oružja u zemunice, duboke rovove i saobraćajnice. Netom se 4. bataljon uspio popeti u blizinu vrhova Jastrebinke, smijenio je dijelove 2. dalmatinske brigade, a ovi su se rokirali ulijevo, prema selu Goranci, i tako je došao u borbeni dodir s neprijateljem.

Velike teškoće imali su borci 3. i 4. bataljona na Jastrebinici i Vasinoj Kosi. Jer dok je u rejonu sela Gornji Gradac vrijeme naličilo ranom proljeću, već od sela Grabova Draga pa i dalje nalazili su se visoki snježni nanosi, tako da je bilo otežano kretanje, a najviše teškoća

je bilo u orijentaciji. Stoga su neki borci upadali u njemačke položaje ili se pojavljivali iza njih. Jedina orijentaciona točka bio je žičani telefonski kabel, pored kojega su se borci kretali u pravcu visova Jastrebinke i Vasine Kose. Na položajima su borci najviše mogli izdržati nekoliko sati, jer su vladale veoma niske temperature i radi toga su često zamjenjivani, kopali su zemunice, živjeli u snijegu i ledu. Bilo je i smrzavanja. Uz sve to nadošla je velika magla, tako da je orijentacija bila još više otežana.

Ostale snage 12. brigade bile su u Gornjem Gradcu — Gostuši.

Oslobođenje Mostara

Štab 8. korpusa odlučio je da odmah poslije oslobođenja Širokog Brijega produži napad za oslobođenje Mostara i Nevesinja. Prema Nevesinju je angažirana 29. hercegovačka divizija, dok je prema Mostaru uputio 19 i 26. diviziju, a 9. divizija je usmjerena prema Drežnici u cilju obuhvata neprijateljske mostarske grupacije sa sjevera i osiguranje lijevog boka 26. divizije. Od juga prema Mostaru, između Mostarskog blata i rijeke Neretve, trebala je napadati 19. dalmatinska divizija ojačana sa 12. hercegovačkom brigadom. Glavni napad je izvodila 26. divizija podržana sa 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom i imala je nastupati pravcem Široki Brijeg — Mostar.

Ispred snaga 8. korpusa i dalje se nalazila njemačko-ustaško-četnička grupacija. Svim neprijateljskim snagama i dalje je komandirao Štab njemačke 369. legionarske divizije. Budući da je bio prisiljen napustiti Široki Brijeg, komandant 9. usfaško-domobranske divizije general Božidar Corn tražio je odobrenje za povlačenje prema Sarajevu, pa je zbog toga smijenjen, jer su Nijemci namjeravali da i dalje grčevito brane područje Mostara i Nevesinja. U neprijateljskom rasporedu nije bilo bitnih promjena. Jedino je iz rejona Sarajeva na prostor Drežnice da pojača obranu Mostara, prebačen ojačani njemački 359. puk 181. divizije sa baterijom artiljerije, što je utjecalo na daljnji tok bobre za oslobođenje Mostara.

Prema zapovijedi Štaba 8. korpusa od 12. veljače snage 26. divizije imale su napasti neprijatelja od Mostarskog blata do Podružja, usmjeravajući glavni napad na zahvat komunikacije Široki Brijeg — Mostar. Odlučeno je da se razbiju neprijateljske snage zapadno od Mostara, na liniji Keveljača—Mikuljača—K. 1111 (Trebinje) —• Jastrebinke, a zatim da se uz pomoć tenkova 1. brigade upadne u grad, zauzmu mostovi na rijeci Neretvi i oslobodi istočni dio Mostara, gdje se trebalo spojiti sa 19. divizijom, koja je nastupala s juga preko Varte i Huma i 29. divizijom, koja se poslije oslobođenja Nevesinja kretala padinama Veleža prema Mostaru i sjevernije od grada.

Prema naredenju Štaba 26. divizije od 10. i 12. veljače glavni napad su izvodile 11 i 12. brigada, i to: 11. brigada je usmjerena na Keveljaču i Mikuljaču, a 12. brigada na Vasinu Kosu, k. 1111 (Trebinje) i Jas-

trebinku (tt. 1139). Lijevo od 12. brigade angažirana je 3. prekomorska brigada koja je nastupala pravcem Goranci—Ljuti Vrh—Crni Vrh—Trnovača—Vihovići, sjevernije od Mostara. U divizijskoj rezervi zadržana je 1. dalmatinska brigada u rejonu Širokog Brijega.¹⁸⁵

Zadatak 12. brigade je bio da razbije njemačko-ustašku obranu na Vasinoj Kosi, u rejonu k. 1111 (Trebinje) i Jastrebinke, (jačine 600 vojnika), a zatim da ovlada istočnim padinama Jastrebinke i nastavi nastupanje preko sela Cim u zapadni dio Mostara, da izbije na most kralja Aleksandra i ovlada područjem hotela »Neretva« na istočnoj obali rijeke Neretve i centrom Mostara.

Za izvršenje tog zadatka, u početnom napadu, Štab 12. brigade angažirao je 1. 3. i 4. bataljon. Na desnom krilu bio je 3. bataljon, koji je usmjeren preko Vasine Kose prema selu Podbile i dalje prema selu Borovčevina, a pomagao je 11. brigadi, koja se nalazila na njegovom desnom krilu u napadu na Mikuljaču, jer je od pada Mikuljače dobrim dijelom zavisio upad 12. brigade u zapadni dio Mostara i prodor prema mostu kralja Aleksandra. U centru borbenog rasporeda brigade angažiran je 1. bataljon, koji je uveden iz rezerve. Njegov pravac nastupanja bila je k. 1111 Trebinje i dalje preko k. 901 u selo Cim. Na lijevom krilu nalazio se 4. bataljon koji je već bio uspostavio borbeni dodir s neprijateljem. On je trebao razbiti neprijateljsku obranu na Jastrebinke, pomoći 1. bataljonu u ovladavanju kote 901 i zatim se spustiti preko sela Sovići u zapadni dio Mostara. U brigadnoj rezervi nalazio se 2. bataljon, koji je trebalo uvesti u borbu kada jedinice dođu u Mostarsko polje kod sela Cim, u namjeri da brzo prodire zapadnim dijelom Mostara, izbije na most kralja Aleksandra, pređe preko njega i ovlada rejonom područjem hotela »Neretva« u istočnom dijelu grada.

Za izvršenje tog zadatka jedinice 12. brigade trebale su organizirati dobro sadejstvo sa 11. brigadom na desnom i sa 3. prekomorskom brigadom na lijevom krilu. Kako se front napada 12. *brigade poslije* zauzimanja Jastrebinke i Vasine Kose naglo sužavao, gotovo sva četiri bataljona 12. brigade našla su se u centru napada kroz zapadni Mostar orijentirani na centar Mostara, na most kralja Aleksandra i hotel »Neretva«, što je ustvari i bio krajnji cilj i osnovno rješenje pobjede u mostarskoj operaciji. Najvažnije je bilo da se brzo deinstvuje kroz zapadni dio Mostara, da se iznenada pojavi kod mosta kralja Aleksandra i zauzme ga neoštećenog i zatim pređe u istočni dio grada. Međutim, baš na tom pravcu nalazile su se jake njemčko-ustaške snage, koje su držale Jastrebinke i Vasinu Kosu sa rejonom Trebinje, kota 1111, a po dubini kotu 901 i iznad sela Cim kotu 324.

Početak napada nije odmah točno određen, jer je sve zavisilo od meteoroloških uvjeta. Naime, jedinice 11. brigade mogle su početi napad duž ceste Široki Brijeg — Mostar ranije od 12. brigade, koja se nalazila na planinskom masivu Jastrebinke, gdje je tih dana sve bilo obavijeno jakom maglom, a zemljište pokriveno dubokim snijegom. Za izvođenje napada pred frontom 12. a djelomično i 3. prekomorske brigade trebalo je sačekati da se magla razide i tako stvore uvjeti za dejstvo artiljerije

i avijacije, bez podrške kojih teško da bi se mogla tako slomiti neprijateljska obrana.

U danima 10, 11. i 12. veljače 3. i 4. bataljon 12. brigade nalazili su se na položajima Vasina Kosa — Jastrebinke i održavali borbeni kontakt s neprijateljem. Bilo je sporadičnih bojevih okršaja, pri čemu je 4. bataljon imao jednog mrtvog i jednog ranjenog na Jastrebinke.

Sva ta tri dana vrijeme je bilo veoma loše — padao je snijeg vladali su led i magla. O tome je komandant brigade, major Josip Marin-ković u brigadnom biltenu «XII udarna», u 3. broju napisao: »Položaji na Jastrebinke i Vasinoj Kosi su u snijegu i na njima je veoma hladno. Dva dana i dvije noći držani su položaji bez zaklona, na snijegu i na ljutoj zimi. To je bilo neizdrživo. Borci su samo čekali kada će krenuti u napad..«¹⁸⁶ U listu 4. bataljona »Kroz borbu« o ljutoj Jastrebinke borac Pavao je zapisao: »Noćna tama već je pala nad bijelom planinom Jastrebinke. Jastrebinke oštro prkosi snijegom, Švabe tuku iz svojih mitraljeza, krova tamo- nema. Bijeli snijeg, to je borcima postelja a nebo krov. Magla je sve okolo sakrila, onemogućava operacije. Naši borci čekaju naređenje za napad..«¹⁸⁷

Štab 26. divizije 12. veljače u 22,00 sati je naredio Štabu 12. brigade da počne napad ujutru 13. veljače, u 07,00 sati. Pravac napada: Jastrebinke—Trebinje (k. 1111) — k. 901 — s. Cim — Mostar — most kralja Aleksandra. Desno Vasina Kosa — Podbile — Kazan, lijevo Soviči — Žeput — Hadrobići — Cim — piše u depeši Štaba 26. divizije¹⁸⁸ Priprema se napad. Centar veze brigade smješten je južnije od Jastrebinke, u središtu borbenog rasporeda 12. brigade.

13. veljače

Magla je odmah ujutru potpuno nestala. Pojavilo se sunce, okolo bijeli snijeg. Na vrhovima Jastrebinke, Vasine Kose, kote 1111 sada se u snijegu lijepo ocrtavaju njemačko-ustaški položaji.

Točno u 07,00 sati oglasila se naša artiljerija, tuku i minobacači. Jastrebinke, Vasina Kosa i k. 1111 Trebinje su pod dimom naših granata.

Nakon jednog sata u 8,00 sati artiljerija je prebacila vatru, po dužini njemačko-ustaške obrane, a borci 3, 1. i 4. bataljona, po sniježnom pokrivaču približili su se neprijateljskim položajima. Krenuli su u napad. Najžešća borba vodila se za Jastrebinke, trionometar 1139. Četvrti bataljon juriša. »Praskaju bombe. Švabo se ogorčeno brani, ah mladi bombaši ne popuštaju. Borba traje već dva sata. Čuka je puna njemačkih leševa. Neki pokušavaju pobjeći, ali naši mitraljesci precizno gađaju. Zauzevši Jastrebinke, gledamo Mostar. To nam je dalo novog poleta, da što brže pojurimo k njemu i oslobodimo ga od ustaško-švapskog gada« — piše u listu 4. bataljona borac Pavao.¹⁸⁹

Komandir 3. čete 4. bataljona potporučnik Dinko Curin u svojim sjećanjima na Jastrebinke iznosi: »Već nekoliko dana četa se nalazila na predstraži, očekujući naređenje za napad na kotu Jastrebinke. Neprestano je padao snijeg, a temperatura je bila tako niska da je nekoliko boraca dobilo jake smrztotine. Stiglo je naređenje za napad. Kota je bila

strma i pokrivena debelim plastom smrznutog snijega. Teško se bilo kretati prema neprijateljskim bunkerima pokrivenim snijegom: nigdje prirodne zaštite, ni kamena, ni stabljike, samo snijeg i led. Dodosmo do pola kote i neprijatelj otvori vatru, na koju odgovorismo i jurnusmo naprijed. Zauzeli smo prve bunkere. Ispred nas brisani prostor, strma kota bez zaklona. Ni koraka dalje. Sa grupom boraca polako nastupamo. Gine mi mitraljezac. Bombe, juriš. Ponovo juriš, ponovo bombe. Gine se. Zauzeli smo vrh Jastrebinke. Velika pobjeda. Pred nama je mostarska kotlina. Vidi se Mostar suncem obasjan.. „¹⁸⁹a

Desno od 4. bataljona angažiran je u borbi 1. bataljon. On je usmjerio svoj napad na k. 1111 Trebinje. O tom napadu komesar 1. čete (?) u bataljonskom listu »K pobjedi« piše: »Osvanuo je lijep dan. Sunce se tek počelo dizati nad horizontom, kada su prve topovske granate počele padati na švapsko-ustaške položaje na Jastrebinke, k. 1111 Trebinje i Vasinoj Kosi. Pješadija podilazi, sve se slilo u jedno. Ali u početku ne uspijevamo istjerati neprijatelja iz glavnih utvrda. Švabe i ustaše brane se očajnički, no sve im je uzalud. Novi napad. Upali smo u neprijateljske položaje i hvatali ostatke razbijenog neprijatelja. Neprijatelj je bio razbijen, njegov otpor slomljen, pred nama je sada bio Mostar. Poslije kratkog odmora krećemo dalje prema novim položajima. Sve oko nas je duboki snijeg, ali nema prepreka koje mi ne možemo savladati.. „¹⁹⁰

Tako su 1. i 4. bataljon do 10 sati ovladali Jastrebinom i k. 1111 Trebinje, najvišim visovima zapadno od Mostara. Međutim, između Jastrebinke i k. 1111 Trebinje, na jednom visu ostala je grupa njemačkih vojnika, koja je ometala nastupanje naših boraca. Jedna četa 1. i jedna četa 4. bataljona opkolila je neprijatelja i likvidirala: ga. Tada su Nijemci sa kote 901 izvršili protunapad na 1. bataljon. Pušteni su na oko 20 metara i onda jakom vatrom dočekani i odbačeni natrag prema koti 901.

Za to vrijeme 3. bataljon jurišao je na njemačko-ustaške položaje na Vasinoj Kosi prema pojatama Asenovac i dalje na selo Podbile. »Mi bolničarke«, piše u bataljonskom listu 3. bataljona »Naš Glas« bolničarka Jela. iz Prateće čete, »zajedno sa svojim drugovima stajale smo u snijegu i čekale trenutak odlučnog naleta, stežući sanitetsku torbicu najjući od kolike će nam biti potrebe. Sluh nam je bio stalno u napetosti. Napad je počeo, kroz veliki nanos snijega jurišamo pokretani velikom voljom, uvijek spremni da im pružimo potrebnu pomoć«. ¹⁹¹ Nepoznati pisac u istom listu o napadu na Vasinu Kosu piše: »Ujutru dobijamo naređenje da krenemo naprijed. Dolazimo do jednog bunkera na posljednjoj padini Vasine Kose. Tu se zadržavamo kratko vrijeme, a zatim krećemo preko »vražje čuke«, tako smo je nazvali jer je toliko strma da smo, silazeći njome, više klizili i kotrljali se nego hodali. Silazeći imali smo ponovno priliku da se divimo hrabrosti naših boraca i vještini rukovodilaca. . „¹⁹² Treći bataljon je brzo savladao neprijatelja na Vasinoj Kosi i krenuo prema selu Podbile.

U 12,00 sati 13. veljače štab 12. brigade javio je štabu 26. divizije: »Mi smo likvidirali sve kote na Jastrebinke i k. 1111 Trebinje. Sad ćemo

napadati na k. 901. Neprijatelj je davao žestok otpor. Gonimo ga ručnim bombama.. .«¹⁹³

Tada se razvila žestoka borba za kotu 901, posljednje neprijateljsko uporište na planinskom masivu Jastrebinke, otkuda se moglo, brzo prodrijeti u zapadni dio Mostara. Na desnom krilu 11. brigada je vodila uporne borbe na Mikuljači, koja sa Keveljačom zatvara pristup cesti od Širokog Brijega za Mostar. Ali neprijatelj neće napustiti Mikuljaču, dok drži položaje na koti 901, jer kota 901 nadvisuje Mikuljaču za više od 300 metara, a kota 901 udaljena je od Mikuljače samo oko 2 km. Otuda je napad 12. brigade na kotu 901 bio od presudnog značaja za napad čitave *divizije*. Čim je 1. bataljon odbio protunapad neprijatelja sa kote 901, riješeno je da se izvrši juriš i uništi neprijatelj na toj koti. U napad ide kompletan 1. i dijelovi 4. bataljona, dok 3. bataljon jugozapadno od k. 901 napada neprijatelja kod sela Podbile i Borovčevina, jer se tuda jedino može sići u zapadni dio Mostara sa Jastrebinke. O napadu I. bataljona na kotu 901 zapisao, je dopisnik 1. bataljona slijedeće: »U mrtvoj tišini čuje se samo škripanje snijega pod nogama kolone, koja krči neprohodni *put*. To su bili odlučni trenuci. Svaki sekund bio je presudan za čitav bataljon. Strategijska važnost držanja kote 901 bila je svima pred očima. Na tom brisanom terenu, pokrivenom bijelim pias-tem, trebalo se zadržati, pokazati odlučnost i prisebnost i odgovoriti na neprijateljsku vatru. Zadatak je izvršen. Poslije nekoliko sati *borbe* neprijatelj je protjeran i omogućen je prodor ostalim jedinicama.. .«^m

Tako su borci 1 i 4. bataljona osvojili i posljednje neprijateljsko uporište na planinskom masivu Jastrebinke. Stvoreni su uvjeti da se brzo prodre preko sela Gim u zapadni dio Mostara. Točno u 18,50 sati major Bepo Marinković javio je Štabu 26. divizije: »Mi smo likvidirali k. 901 i izbijamo na k. 324 (kod sela Cim, pr. N. A.). Pomažemo napadu II. brigadi na Mikuljaču. Naš napad se produžava određenim pravcem u Mostar«. ¹⁹⁵ U 22,15 sati iz Štaba 12. brigade poslana je druga depeša Štabu 26. divizije u kojoj stoji: »Mi se nalazimo nad kosom i k. 324. Idemo u streljačkom stroju desno od 3. prekomorske brigade. Pokušat ćemo večeras upasti u grad, ukoliko ne budemo ugroženi. Neprijatelj tuče artiljerijom i mitraljezima iz tenkova. Digao je u zrak skladište municije. Neka artiljerija tuče njihove na k. 115 i na poljani pred gradom«. ¹⁹⁶ Znači, kasno uvečer 13. veljače 12. brigada je bila udaljena od centra Mostara samo 4 km. Sasvim se približila gradu. Ali njen napad bio je u uskoj vezi sa položajem 11. brigade na Mikuljači i poteškoćama koje je imala 3. prekomorska brigada na, lijevom krilu.

Naime, u toku 13. veljače, tek kasno u noć 11. brigada, podržana 3. bataljonom 12. brigade iz rejona sela Podbile i Galac, osvojila je Mikuljaču. Ali, situacija u kojoj se našla 3. prekomorska brigada se još više komplicirala. Štab 3. prekomorske javio je diviziji da je noću 12/13. veljače neprijatelj zauzeo Ljuti Vrh, da još nije odbačen, da nije pao Crni Vrh i k. 936, da će oko 12 sati preći u napad i da zato 12. brigada ne može očekivati podršku. Štab 12. brigade u 13,00 sati javlja da »Treća prekomorska nije još ni u čemu uspjela. U 10,00 sati će poduzeti na-

pad na Crni Vrh i Odolj. Mi se osiguravamo na Jastrebinke od Odolja. jer je neprijatelj u Odolju. S ostalim snagama produžavamo gonjenje. Borba je jaka.¹⁹⁷ Stab divizije je naredio 12. brigadi da pošalje pomoć 3. prekomorskoj zato je angažirana glavnina 4. i jedna četa 3. bataljona, što je znatno oslabilo napad 12. brigade na Mostar. Nijemci su ispred 3. prekomorske držali k. 684 sa koje su tukli borbeni raspored 12. brigade.

U utorak 13. veljače jedinice 12. brigade postigle su značajne borbene rezultate. Relativno brzo su slomile njemačko-ustašku obranu na Jastrebinke, k. 1111 Trebinje, Vasinoj Kosi i koti 901 i time probili neprijateljski front sa zapadne strane i otvorili prolaz za upad u Mostar od zapada. Svi borbeni uspjesi toga dana postignuti su u jurišu, na visokom snijegu, u planinskim masivima Jastrebinke. Na takvim planinskim visinama do tada 12. brigada nije vodila borbe. O žestini borbi komandant brigade, major Josip Marinković u brigadnom biltenu je zapisao slijedeće: »Borili smo se samo *ručnim* granatama. Ta borba ručnim granatama bila je strašna, ali naši hrabri borci nisu odstupali doik nisu potpuno uništili neprijatelja. I tako, likvidirajući kotu po kotu, nastavljeno je gonjenje neprijatelja, koji nije bio u stanju da zadrži naglo napredovanje naših boraca, pa se dao u bijeg. Naši borci nastavljaju gonjenje neprijatelja sve do Mostara ..«¹⁹⁸

U toku dana 13. veljače 12. brigada je imala 5 mrtvih i 15 ranjenih. Na vrhu Jastrebnika hrabro je poginuo- mitraljezac *1. čete* 4. bataljona Ivan Podrug iz Sinja, o kojemu Branko iz 1. čete u bataljonskom listu piše: »Hrabri mitraljezac Podrug puca na neprijatelja na blizini od deset metara. U tom žestokom okršaju neprijatelj je uspio da se sa svom žestinom baci na mjesto odakle je Podrugov šarac tukao, te naš omiljeni mitraljezac pade smrtno pogođen. Na jednoj od najviših kota iznad Mostara drug Ivan ostavi svoj mladi život, položivši ga za oslobođenje Mostara, za slobodu našega naroda i svoje domovine..«¹⁹⁹

Drama na mostu preko Neretve kod hotela »Neretva«. Dvanaesta prva prelazi Neretvu.

Posljednje i odlučujuće borbe za oslobođenje Mostara počele su 14. veljače. Grad je tog dana slobodan. U grad su sa zapada prvi ušli borci 12. dalmatinske NOU brigade.

Noću 13/14. veljače nastavlja se napad prema zapadnom dijelu Mostara. U borbi se iz brigadne rezerve 12. brigade uvodi 2. bataljon koji kreće na čelo napada sa zadatkom da brzo prodre u centar grada na most "kralja Aleksandra.

Mostar je imao četiri mosta preko Neretve. Prvi je od juga Lučki ili most kraljevića Tomislava, pa poznati stari mostarski most koji nije imao posebno značenje, jer se preko njega nije mogla kretati motorizacija. Uzvodno, u centru Mostara nalazi se most kralja Petra, ali se u nas; historijskoj dokumentaciji spominje kao most kralja Aleksandra, koji

je imao veliki značaj za naš upad u istočni dio grada, Na lijevoj obali Neretve nalazi se hotel »Neretva«, zgrada koja nadvisuje okolinu. U njoj je bila smještena njemačka komanda garnizona Mostar — Platzkommandantur, a prije je tu bio njemački oficirski klub — Soldatenheim. Treći most bio je još uzvodniji, to je Carinski most ili most kralja Aleksandra, odnosno u našoj historijskoj dokumentaciji most kralja Petra, preko kojega su imale prodrijeti jedinice il. dalmatinske brigade, kako stoji u divizijskoj zapovijedi od 12. veljače.⁰⁰

Komanda njemačke 369. legionarske divizije uvečer 13. veljače analizirala je situaciju na frontu i utvrdila, da je probijen front zapadno od Mostara, da nije uspjela vratiti Jastrebiniku, da je pala Mikuljača, da su ustaško-domobranske snage »potpuno razbijene i nisu više sposobne za borbu«, da je komandni kadar pretrpio velike gubitke i da prijeti okruženje sjeverno od Mostara, te da je jedino rješenje povući 369. grenadirski puk iz Nevesinja u Mostar, grad još braniti i onda se probijati prema Jablanici i Konjicu.

Obavještajna služba Štaba 8. korpusa i 26. divizije saznala je za ove namjere generala Rajnikea, komandanta 369. divizije, pa je jedinicama naredeno da nastave napad, svaka svojim pravcem, kako je to ranije određeno i da oslobode Mostar.

Jedinice 12. brigade, malo predahnuvši, noću 13/14. veljače nastavljaju gonjenje neprijatelja prema zapadnom dijelu Mostara. Najveći uspjeh postiže 2. bataljon, koji je iz brigadne rezerve uveden u borbu. On je prije zore, zajedno sa 1. i dijelovima 3. bataljona, slomio njemačku obranu na koti 324 koja zatvara ulaz u zapadni dio Mostara. Nakon toga je oslobodio selo Cim, zatim razbio neprijatelja na koti 115 na zapadnoj ivici grada, brzo upao i oslobodio zapadni dio Mostara i već oko podne prednjim dijelovima stigao do mosta na rijeci Neretvi, preko puta hotela »Neretva«. Dalje nije mogao, jer su Nijemci otvorili snažnu mitraljesku vatru iz hotela i drugih objekata na lijevoj obali rijeke Neretve. Otvorena je i snažna neprijateljska vatra iz topa i mitraljeza sa njemačkog tenka koji je bio postavljen preko puta južne strane hotela, odnosno tik uz zgradu mostarskog kupatila. To je bio jedan od tenkova 1. tenkovske brigade, koje su Nijemci zaplijenili prilikom ispada prema Čapljini i Metkoviću u siječnju 1945. godine. Tri su takva tenka, tipa »stjuart«, nađena u zapadnom logoru, gdje se sada nalazi igralište »Veleža«. Taj njemački tenk kod hotela ubitačnom vatrom je tukao duž ulice, sada Mostarskog bataljona, prema raskršću Ričini. Dok on nije bio uništen nije bilo moguće preći u istočni dio grada.

Za to vrijeme 1. bataljon 12. brigade upao je sa zapada u Mostar i poslije žestoke borbe oslobodio zgradu gimnazije i stigao na desnu obalu Neretve.

Kako se situacija oko 3. prekomorske brigade komplicirala, jer su Nijemci čvrsto držali kotu 684 iznad Rudnika i sa nje kontrolirali pristupe Mostaru sa sjeverozapada, izveden je snažan protunapad u kojem su učestvovala i jedinice 4. i dijelovi 3. bataljona 12. brigade. Nešto iza podne 14. veljače slomljena je njemačka obrana na koti 684. Nijemci su se nakon gubitka položaja na koti 684 dali u panični bijeg prema Rud-

niku kako bi se prebacili preko Neretve, ali su u tome bili onemogućeni, jer ih je dočekao 4. bataljon 12. brigade i zarobio. U svom ratnom dnevniku Nikola Anić je zapisao: »Juri niz padine kose prema Rudniku gomila njemačkih vojnika. Padaju u naše zarobljeništvo. Vidi se da su do Mostara stigli iz Grčke. Sobom nose grčke novčanice od 10, 100 i više milijuna. Kažu da su za jednu novčanicu od 10 milijuna grčkih drahmi mogli kupiti kilogram soli, najviše kilogram kruha...«²⁰¹ Tada je 4. bataljon krenuo u grad iza 2. bataljona, na raskrsnicu u Ricini, gdje je stigao u 15,00 sati.

Drugi bataljon je stajao pred mostom kralja Aleksandra. Preko nje ga nije mogao radi ubitačne neprijateljske vatre. Trebalo je sačekati tenkove. Na mostu su se proslavili mitraljesci iz 2. čete 2. bataljona Vjeko i Feliks. Za njima nisu zaostajali ni drugi. Prema pisanju lista 2. bataljona »Glas Matije Ivanića«, 2. četa prva je izbila u blizinu mosta kralja Aleksandra. Nijemci su pružili žestok otpor, nisu dozvolili da se naši prebace u istočni dio grada. »Svi smo imali samo jednu misao, da obranimo most i da ne dozvolimo da ga unište. Uskoro je stigla i jedna četa 1. proleterske brigade, a za njom i naši tenkovi, koji su domalo prešli preko mosta. Jurnuli srno za njima sretni da smo izvršili zadatak i sačuvali most, ponosni što smo bili prvi među prvima koji su ušli u Mostar« — zapisao je »Jedan sa mosta« u bataljonskom listu.²⁰²

Preko mosta kralja Aleksandra moglo se prijeći tek kada je protukolac 12. brigade, velikom vještinom i hrabrošću, izbivši nasred ulice prvom granatom pogodio njemački tenk kod kupatila i ovaj je buknuo.²⁰³ Tada su prešli preko mosta naši tenkovi i borci iz 2. čete 2. bataljona, a iza njih i borci 1. dalmatinske brigade. Hotel »Neretva« je zauzet. Iza glavnih vrata hotela sa lijeve strane, u krvi je ležao komandant njemačkog garnizona Mostar, istovremeno i komandant 370. grenadirskog puka 369. divizije, major Beacker (Beker), koji je izvršio samoubojstvo kada je vidio da tenkovi i pješadija NOVJ prelaze preko neoštećenog mosta u istočni dio, Mostara.

Za to što su jedinice 12. brigade, 1. tenkovske i 1. dalmatinske uspjele prijeći preko mosta kralja Aleksandra iz zapadnog u istočni dio grada, treba prije svega zahvaliti činjenici što Nijemci nisu mogli srušiti mostove na Neretvi, pa i ovaj kod hotela »Neretva«. Mostovi su bili pripremljeni za rušenje. O tome je sve detalje znalo rukovodstvo NOP-a Mostara, koje je imalo odličnu obavještajnu službu u neprijateljskim redovima. Da bi osujetilo paklene namjere neprijatelja u rušenju mostova i drugih važnijih privrednih i kulturnih objekata grada, rukovodstvo NOP-a organiziralo je ilegalne borbene grupe, sastavljene od uglavnom mladića i djevojaka, koje su uz pomoć nekih neprijateljskih vojnika pronašli električne kablove blizu mostova, presjekli ih i onda čuvali mjesta rušenja sve dok borci NOVJ nisu prešli preko mostova.²⁰⁴ Tako su zajednički sačuvani mostarski mostovi.

Među ovima koji su pridonijeli da se od rušenja sačuva most kralja Aleksandra u Mostaru, bio je i jedan domobran, kasnije borac 1. bataljona 12. brigade. U broju 11 bataljonskog lista »K pobjedi« od ožujka 1945. opisan je taj događaj. Njegovo ime nisam uspio saznati jer se pot-

pisao samo sa slovom »N«. Evo što on piše: »Bio sam domobran u Mostaru, služio sam u neprijateljskoj vojsci, ali sam svakog dana s nestrpljenjem i s najvećim uzbuđenjem očekivao napad na Mostar. Moja aktivnost u organizaciji bila je velika, a okrunjena je posljednjim uspjehom. Povjerena mi je zadaća da po svaku cijenu sa još deset drugova spriječim špengovanje mosta. Našom velikom požrtvovnošću most je spašen. Presjekli smo kablove, koji su bili provedeni ispod mosta i ukopčani za tenk iz kojeg je trebalo izvršiti automatsko paljenje. Nedugo zatim stiže naša vojska i tenkovi. Eto to je bio moj prvi susret s partizanima .. «²⁰³

Pošto su jedinice 2. bataljona 12. brigade sa tenkovima 1. tenkovske brigade i jednom četom 1. dalmatinske brigade brzo prešle preko mosta i zauzele hotel »Neretvu«, od mosta su krenule desno prema vrhu Hum (k. 436), južno od Mostara i tako osigurale ulazak u grad jedinicama 19. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije. Za to vrijeme u borbu za istočni dio grada uveden je 4. bataljon koji je nastavio dejstvo lijevo od mosta prema sjevernom logoru zajedno sa 1. i 11. dalmatinskom i tenkovima. Ubrzo je Mostar bio u našim rukama.

Mostar, glavni grad Hercegovine, ponos otpora okupatoru i njegovim pomagačima, oslobođen je. Mostarci su srdačno dočekali svoje borce i aktivno pomagali u oslobođenju svoga grada.

Opisujući prvi susret s Mostarcima i atmosferu koja je vladala 14. veljače poslije podne u gradu na Neretvi, Mile iz 2. bataljona, koji je prvi upao u grad i stigao do mosta kod hotela »Neretve«, u listu »Glas Matije Ivanića«, broj 14—15 od veljače i ožujka 1945. godine, piše: »Napokon smo stigli u Mostar. Neposredno' poslije završnih uličnih borbi vidamo, improvizirane povorke ljudi i žena. Čuju se poklici maršalu Titu i NOVJ. Primjećujemo da nas na uglovima ulica dočekuju radosna lica. Jedni kliču, drugi pružaju ruke, pozdravljajući nas svaki na svoj način. Donose nam čašice s vinom i rakijom. Naši borci uzimaju na njihovo čuđenje samo po koju. Na tražene informacije radosno nas upućuju i ispraćaju. Kuće su okićene zastavama i tepisima. Na zastavama i na prsima muškaraca i žena, a da i ne spominjem omladinu, crvene su petokrake i nacionalne zastave. Na licima čitamo radost doživljenog dana oslobođenja. To i dokazuju dva dana kasnije dobrovoljnim javljanjem u NOVJ. Svakim danom naše jedinice primaju nove dobrovoljce — muškarce i žene. Jednog dana došli su k nama tetka i troje braće da ih primimo u naše redove. Štabovi jedinica imaju pune ruke posla, ah ga radosno obavljaju, jer vide da i u ovom kraju uprkos neprijateljskoj propagandi i teroru ima mnogo srdaca koja su davno kucala i koja kucaju kao i naša .. «²⁰⁶

Svoj susret sa starim Mostarcima u oslobođenom gradu opisao je drug Varezić iz 1. čete 4. bataljona u listu »Kroz borbu«, broj 10—11, veljača—ožujak 1945, slijedećim razgovorom: »Kada je naša jedinica upala u Mostar tjerajući neprijatelja pred sobom, došao sam u doticaj s jednim civilom. Razgovor je bio kratak, jer prilike nisu dozvoljavale da bude duži. Između ostalog rekao mi je: »Prije vašeg dolaska u Mostar,

dok ste vodili borbe oko Širokog Brijega, ustaše i Nijemo! su nam pričali da prema Mostaru nadire dalmatinska vojska sa zvijezdom petokrakom na kapi, te da sve kolju i pale. To su ti, boga mi, kažu ustaše, veliki razbojnici .. „Zjci'tiin stari Mostar<ic nstajvlja*. Vidim Ő.3 to mĵg ^stins već da je to vojska koja nosi slobodu, pravdu, red i mir. Vidim da vi volite jednako *Hercegovinu* kao i svoju Dalmaciju. Tako i treba. Svi zajednički treba da bijemo okupatora. Neka vas sreća prati, hrabri Dalmatinci Ik²⁰⁷

Tako su završene borbe za oslobođenje Mostara. Dijelovi 1. dalmatinske, 1. tenkovske i jedinice 9. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije nastavile su 15. veljače goniti neprijatelja uzvodno rijekom Neretvom prema Jabianici i Konjicu, pa dalje za Ivan Sedlo i Sarajevo. Ostale brigade 26. divizije smjestile su se u Mostar i okolinu da se srede, odahnu i odmore. Bataljoni 12. brigade raspoređeni su u zapadnom dijelu Mostara, upravo tamo otkud su prvi upali u grad.

Zajedničkim borbama svih brigada 26. divizije, kao i jedinica 19. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije oslobođen je Mostar. Završena je mostarska operacija, krupna pobjeda NOVJ.²⁰⁸

Jedinice 12. dalmatinske brigade časno su izvršile svoj borbeni zadatak u mostarskoj operaciji, u borbama za oslobođenje Širokog Brijega i Mostara. Bilo je teško, ali je uspješno završeno. Kakvo je raspoloženje vladalo u 12. brigadi najbolje se vidi iz teksta što ga je tada napisao komandant brigade, major Josip Marinković u brigadnom listu, u kojemu se kaže: »Ovi napori treba da nam služe za primjer. Ovakvom voljom i požrtvovnošću moći ćemo svaki, pa i najteži zadatak, u cijelosti izvršiti. Uz malo više truda uspjeh je siguran. Sada smo se odmorili toliko da možemo krenuti gdje to bude trebalo .. «²⁰⁹

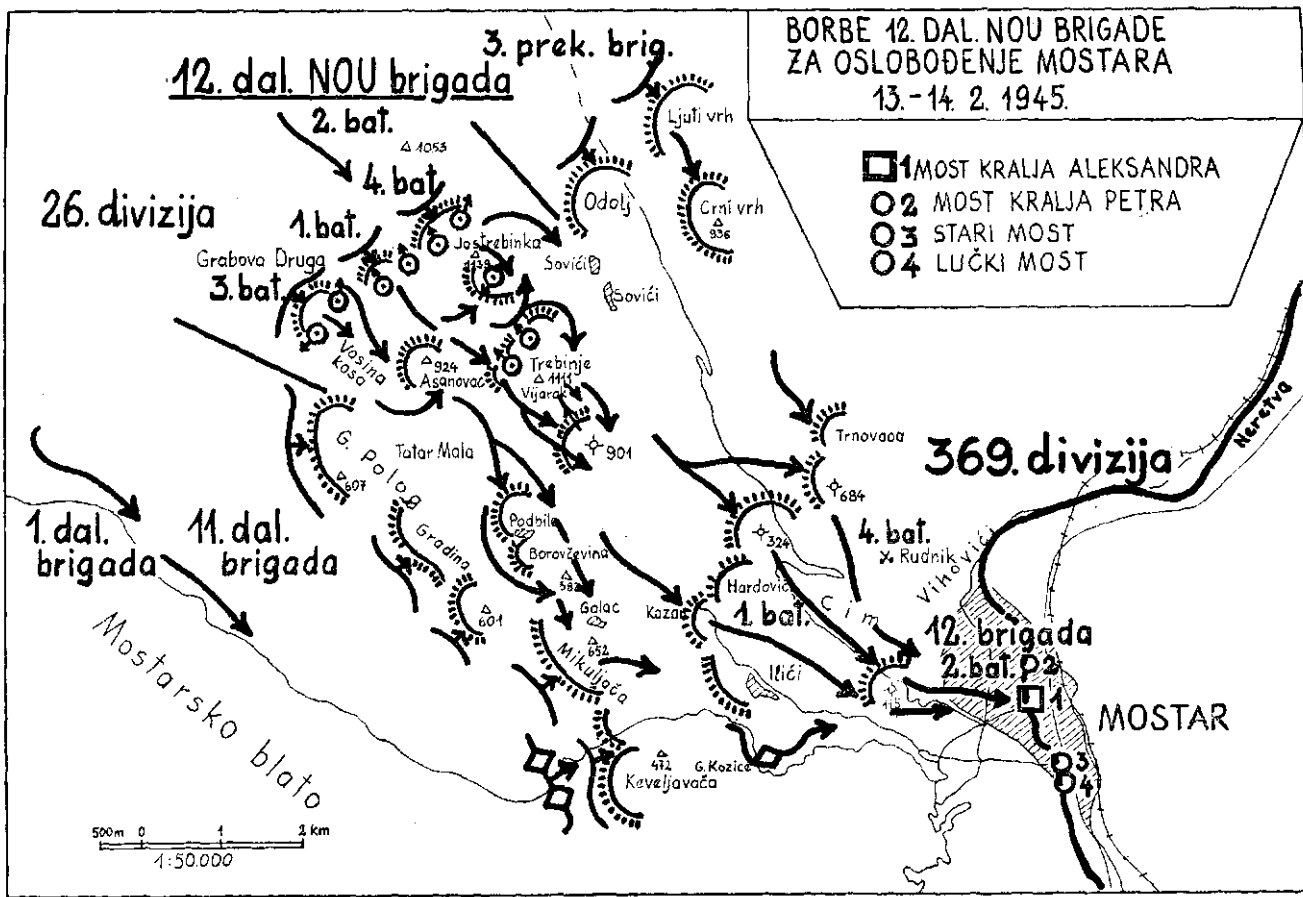
U borbama za Mostar jedinice 12. brigade imale su 11 poginulih i 30 ranjenih. Ukupno u mostarskoj operaciji 12. brigada je imala 47 poginulih, 112 ranjenih i 15 nestalih, to jest izbačena su iz stroja 174 borca i rukovodioca, i to :

1. bataljon je imao 18 poginulih, 41 ranjenog,
2. bataljon — 17 poginulih, 30 ranjenih i 13 nestalih,
3. bataljon — 8 poginulih, 25 ranjenih i 2 nestala,
4. bataljon — 4 poginula i 15 ranjenih, dok su prištapske jedinice imale dva ranjena.

Među poginulima 12. brigade bio je i poručnik Mate Vitasović, politički komesar prateće čete 2. bataljona, rođen u Drveniku kod Makarske, logoraš u Jasenovcu i u Staroj Gradiški otkuda je pobjegao i kao mitraljezac 1. dalmatinske brigade borio se na Neretvi i Sutješci. Na Visu se priključio 12. brigadi »pokazujući se uvijek hrabrim i neustrašivim među svojim borcima«²¹⁰ — kako je u bataljonskom listu zapisao komesar 2. bataljona Vlado Despot. Vitasović je bio nosilac Ordena za hrabrost. Smrtno je ranjen 6. veljače kod Knežpolja. Umro u bolnici 8. korpusa 16. veljače 1945.

**BORBE 12. DAL. NOU BRIGADE
ZA OSLOBODENJE MOSTARA
13.-14. 2. 1945.**

- ☐ 1 MOST KRALJA ALEKSANDRA
- 2 MOST KRALJA PETRA
- 3 STARI MOST
- 4 LUČKI MOST

Kod Knežpolja herojski je poginuo i komandir 2. čete 2. bataljona, potporučnik Milan Bilie iz sela Studenaca kod Imotskog. O njegovoj pogibiji politički komesar 2. čete Ivo Bezić je zapisao; »Nepitajući nikoga, poleti s otkočenom bombom u ruci u pravcu bunkera u namjeri da ga likvidira i tako slomi obruč koji se sve više oko nas stezao. Pred samim ulazom u bunker, kada smo već mislili da je uspio, on se sruši smrtno pogođen. Nekoliko metaka prošlo je kroz junaka, heroja, potporučnika Milana Bilića. Žrtvovao je svoj život da bi spasio četu. Pao je, do kraja vršeći tešku dužnost rukovodioca...«²¹¹

Na Ciganskom brdu 6. veljače poginuo je vodnik 2. čete 1. bataljona Jure Novak iz Hvara, a pored njega mitraljezac Alojz Berhauz, Slovenac iz Rogaške Slatine, kao i njegov drug Franjo Žunter, iz Celja, radnik; pa Josip Peharović iz Nikinaca kod Rume, koji je kao žandar pobjegao u 12. brigadu — svi iz 2. čete 1. bataljona. Tu je na Ciganskom brdu poginuo iz prateće čete 1. bataljona Poljak Zigmund Dunajski, radnik, koji je pobjegao iz njemačke vojske.

Među ranjenicima 12. brigade bili su i Ante Zuančić komandir 2. čete 1. bataljona i Pavica Mustapić, bolničarka iste čete, Neven Uvodić, referent kulturno-prosvjetnog rada u Stabu 1. bataljona, pa Nikola Foretić, vodni delegat iz 2. čete 1. bataljona, te Nino Jakšić, pomoćnik komesara prateće čete 1. bataljona, vodnik Stipe Lošić iz 2. čete 2. bataljona. Iz 3. bataljona ranjeni su Milan Babić, komandir 1. čete, Juraj Milković, zamjenik komandira iste čete i vodnik Petar Gospodnetić. Iz 4. bataljona ranjeni su poručnik Dušan Pavić, komandir 2. čete i Uroš Eliden, komesar 1. čete. Iz prateće čete brigade ranjen je zamjenik komesara čete Duško Brkljača. Iz 2. bataljona ranjen je Zvonimir Skorić, politički komesar 1. čete i vodnik Milan Klarić iz 3. čete 3. bataljona.

U borbama za Široki Brijeg i Mostar 12. brigada postigla je ove borbene rezultate: ubila je 394, ranila 200 i zarobila 208 ili ukupno izbacila iz stroja 802 neprijateljska vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 27 šaraca, 9 minobacača, 11 mitraljeza, 213 pušaka i uništen jedan tenk i 4 topa 75 mm.

Na čelu parade u Mostaru

Prvi dan odmora 15. veljače. — Cijela se brigada nalazi u Mostaru. Otkako je 28. siječnja krenula prema Kninu i nakon velikih poteškoća doživljenih u snježnoj vijavici kod Vrlike i Kijeva vraćanja u Sinj, te marširanja od Sinja do Gostuše iznad Širokog Brijega i borbi za Široki Brijeg, planinski masiv Jastrebinke i za grad Mostar, dakle nakon 19 napornih dana provedenih na maršu i u borbama došao je trenutak predaha. U ratnom dnevniku N. Anić je tog dana zapisao: «Okupali smo se, presvukli, naspavali!»

Mostar 16. veljače slavi oslobođenje. Ispred sadašnjeg hotela »Bristol« na Ričini, u ulici Mostarskog bataljona na 50 metara od mosta na desnoj obali Neretve, u blizini onog mjesta gdje je protukolac 12. brigade uni-

štio njemački tenk kod zgrade kupatila, a koji je ondje ostao izgoren još dugo, postavljena je tribina. Veliki mostarski čilim sa slikom maršala Tita postavljeni su na tribini i desno i lijevo zastave naše i savezničkih država. Priprema se defile oslobođilaca Mostara. Na čelu se nalaza muzika 26. divizije a odmah iza nje paradni ešalon 12. brigade — onako u rasporedu kako je tko ulazio u grad Mostar. Na čelu paradnog ešalona 12. brigade nalazio se komandant brigade major Josip Marinković na bijelom konju, kojega su zaplijenili borci brigade od njemačkog majora Bekera, komandanta Mostara i 370. puka, koji je izvršio samoubojstvo u hotelu »Neretvi«. Lijevo od Marinkovića bio je komesar 12. brigade, major Kažimir Vidan. Bilo je to veliko priznanje 12. brigadi i njenom 2. bataljonu, borcima i rukovodiocima koji su jurišali na šasiji naših tenkova i pješke prešli preko mosta te prvi ušli u istočni dio grada, zauzeli njemačku komandu garnizona u hotelu »Neretvi« i prisilili komandanta njemačkog 370. grenadirskog puka 369. legionarske divizije da izvrši samoubojstvo iz očaja, kada je vidio da most nije srušen i da naši borci s tenkovima prelaze iz zapadnog u istočni dio grada, kada je vidio svoj poraz pred junacima NOVJ.

Na tribini su se nalazili Stab 8. korpusa, štabovi 26, 29, 19. i 9. divizije, rukovodstvo NOP-a grada Mostara i Hercegovine, došao je i pukovnik Vicko Krstulović, sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju. Tu su i članovi savezničkih vojnih misija pri Stabu 8. korpusa i drugi. S jedne i druge strane ulice, sada Mostarskog bataljona, masa naroda i boraca se okupila i pozdravila oslobodioce glavnog grada Hercegovine. Pošto je prošao ešalon 12. brigade nastupali su ešaloni — 11. dalmatinske, 1. proleterske i 3. prekomorske brigade, zatim i ostalih jedinica 8. korpusa i 29. divizije. Tu je bio i ešalon Mostarskog bataljona i 13. hercegovačko-mostarske brigade iz 29. divizije. Iza njih su nastupali artiljerija Artiljerijske brigade 8. korpusa i Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. Zatim naši tenkovi i blinde. Svi su oni došli iz istočnog dijela grada, prošli u čvrstom stroju po četiri, a na čelu su bili komandanti, komandiri i komesari, neki na konjima, drugi pješke. Prošli su pored hotela »Neretve«, preko mosta i dalje su išli Ričinom u zapadni dio Mostara.²¹² O ovom utisku s parade Vilmo Curin iz 2. čete 4. bataljona u bataljonskom listu je zapisao: »Naša XII D. U. brigada s muzikom na čelu učestvovala je u paradi ulicama Mostara, koje su bile okićene narodnim zastavama. Ulice su bile pune rodoljuba, koji su burno klicali odavajući počast svojoj Narodnooslobodilačkoj vojsci i drugu Titu...«²¹³

Poslije parade svečanost oslobođenja Mostara prenesena je na Trg Musala, sada Trg Republike kod hotela »Neretva«. Tamo se okupila velika masa naroda i boraca oslobođilaca grada. Svečano je ukrašen balkon hotela »Neretva« (istočni dio hotela) i to točno iznad natpisa na njemačkom jeziku: »Soldatenbeim« (Oficirski klub), a tu je bila i komanda njemačkog garnizona Mostar. Ispod tog natpisa nalaze se tri svoda, ulaza u hotel. Baš kod prvog svoda, dva dana prije, 14. veljače izvršio je samoubojstvo njemački major Beker, kojeg su u lokvi krvi pronašli borci 12. brigade. Sada tu je velika svečanost pobjede, oslobođenja Mos-

tara. Cijeli Trg Musala je prekriven narodom, zastavama i transparentima. Na tom trgu od 1941. do oslobođenja Mostara okupatori i njihove sluge obješenim leševima mostarskih omladinaca pokušavali su zastrašiti grad. Mostar je, prema pisanju lista »Oslobođenje« od 7. ožujka 1945, već bio dao 2.000 boraca za NOVJ, izgubio preko 700 najboljih sinova i kćeri, a o 200 rodoljuba u koncentracionim logorima još se nije ništa znalo. U NOR-u je poginulo više od 700 boraca iz Mostara.²¹⁴

— o O o —

Borbe za oslobođenje Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja nose obilježje suvremene napadne operacije operativno-strategijskog značenja čiji je politički cilj bio potpuno oslobođenje Hercegovine, a vojni uništenje neprijateljske mostarske grupacije, posebno ustaša i četnika koji su se nastojali što duže održati u zapadnoj i istočnoj Hercegovini. U mostarskoj operaciji neprijatelju su naneseni osjetni gubici — oko 7.000 izbačenih iz stroja. Zaplijenjene su znatne količine oružja i opreme. Poslije Mostara njemačka 369. i ustaško-domobranska 9. divizija ostale su samo s jednim pukom. U borbama za Mostar palo je 450 boraca iz Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore, Slovenije i drugih krajeva Jugoslavije. Ranjeno je 1417 boraca i rukovodilaca.²¹⁵

Mostarskom operacijom završene su borbe za oslobođenje Hercegovine, koje su počele u rujnu 1944. godine.

Vojni i politički ciljevi, koji su stajali pred 8. korpusom prilikom oslobođenja Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja realizirani su skladnim i postupnim vođenjem borbe, sa šire operativne osnovice prema užem prostoru Mostara, u kojima su došle do izražaja sve prednosti kvaliteta jedinica 8. korpusa nad neprijateljem u vođenju najsloženijih borbenih dejstava na dosta teškom, uglavnom brdsko-platinskom zemljištu s malim brojem komunikacija, što je utjecalo na upotrebu borbene tehnike.

Mostarska operacija je druga uzastopna napadna operacija koju samostalno izvodi 8. korpus sa glavinom svojih snaga i uz puno i uspješno angažiranje tenkovskih, artiljerijskih, inženjerijskih i drugih jedinica rodova i službi uz sadejstvo s našom avijacijom. Narod Mostara i rukovodstvo NOP-a pružili su veliku pomoć NOVJ. Stečena su dragocijena borbena iskustva za naredne borbene okršaje.

U mostarskoj napadnoj operaciji, koja se naziva i bitkom uništenja neprijatelja, 12. dalmatinska NOU brigada imala je zapaženo mjesto i ulogu. Ona se našla, odnosno njoj je povjereno da bude na pravcu glavnog napada, u sklopu s jedinicama glavne ofenzivne grupacije, što predstavlja veliko priznanje njenim borcima i rukovodiocima. Jedinice 12. brigade učestvovala su u napadu od prvog do posljednjeg dana borbi u mostarskoj operaciji, dejstvovala su na dosta teškom odsjeku fronta, nije smjenjivana za čitavo vrijeme napada. Stab brigade smjenjivao je samo bataljone, nastojeći da uvijek u težište dejstva ubacuje odmornije

jedinice. Artiljerijska i avijacijska podrška nije se uvijek mogla efikasno koristiti pred frontom 12. brigade zbog planinskog terena, a podrška tenkova došla je do izražaja tek u posljednjim satima borbe kada su jedinice ušle u Mostar.

Mostarska operacija je još jednom potvrdila, da je 12. brigada operativna jedinica koja je stekla takve borbene kvalitete da s uspjehom može učestvovati u izvođenju najsuvremenijih borbenih dejstava velikih razmjera, da je u borbi vrlo žilava i uporna i da sa istim uspjehom rješava borbene zadatke kako na ravničastom, tako i na brdskom i planinskom zemljištu, u najnepovoljnijim meteorološkim i zemljišnim uvjetima, da su njeni borci vješti u vođenju uličnih borbi u velikim naseljenim mjestima, kao što je Mostar, u sadejstvu s tenkovima ili bez njih i s ostalim rodovima i službama.

Mostarskom pobjedom pređeno je još jedno značajno poglavlje u povijesti 12. dalmatinske NOU brigade.

Dvanaesta u Mostaru. Pokret prema Podgori i Karina

Jedinice 12. brigade ostale su u Mostaru sve do 21. veljače, kada su krenule prema Podgori i Drašnicama, a onda za Donji Karin.

U Mostaru su se jedinice odmorile, sredile i pripremile za novi marš i nove borbe.

U Štabu 12. brigade i u štabovima bataljona došlo je do kadrovskih promjena, čega je više bilo u četama, ali ne raspoložemo sa svim podacima.

Štab 12. brigade su sačinjavali: komandant, major Josip Bepo Marinković, politički komesar, major Kažimir Vidan, koji je tu dužnost primio 7. veljače 1945. kada je major Fabijan Trgo otišao na školovanje u Beograd. Zamjenik komandanta, kapetan Roko Negodić, načelnik štaba, kapetan Đorđe Nikitović, zamjenik političkog komesara, kapetan Božidar Drezga. Operativni oficir Mate Grgičević. Oficir OZN-e Cvjetko Regović. Šef Političko-propagandnog odsjeka, poručnik Nikola Regović. Sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a, potporučnik Nikola Anić, dotadašnji zamjenik komesara prateće čete 4. bataljona, koji je tu dužnost primio u Mostaru 15. veljače od Vlade Despota. Intendant brigade Frane Sinčić. Referent saniteta dr Nikola Jovanović, a upravnica Brigadnog previjališta Mica Petrić.

štab 1. bataljona: komandant Bogdan Lukač, komesar Ljubo Štambuk, zamjenik komandanta Dalibor Zizić, zamjenik komesara Ante Štambuk.

Štab 2. bataljona: komandant Maksim Jandrić, komesar Vlado Despot, zamjenik komandanta Luka Vučković, zamjenik komesara Ante Škoko, koji je tu dužnost primio od Nikole Regovića u Mostaru.

Štab 3. bataljona: komandant Petar Vukasović, komesar Mića Perović, koji je tu dužnost primio od Kažimira Viđana u Mostaru. Zamjenik komandanta Ilija Bulajić.

Štab 4. bataljona: komandant Ivo Gurdulić, komesar Kuzma Krstinić, koji je tu dužnost primio od Božidara Drezge prvih dana veljače 1945. godine. Pomoćnik komesara bataljona Vlado Lisičić, koji je tu dužnost primio prvih dana veljače od Kuzme Krstinića.

Dok se nalazila u Mostaru, brojno stanje 12. brigade 20. veljače j.1945. godine iznosilo je: 76 oficira, 119 političkih rukovodilaca, 247 podoficira i 1938 boraca, ukupno 2.380 boraca i rukovodilaca.

Prema pregledu socijalnog i nacionalnog sastava od 20. veljače, 12. brigada ima 196 starješina i 2.290 boraca, ukupno 2.486 (ali po spisku). Od toga: radnika 761, seljaka 1540, intelektualaca 52, obrtnika i sitnih trgovaca 50, namještenika i srednjoškolaca 105, vojnih lica 8 i podoficira, žandara i financa 69. Po nacionalnom sastavu brigada je imala: 100 Srba, 2.127 Hrvata, 69 Slovenaca, 10 Crnogoraca, 22 Muslimanna, 126 Talijana, 9 Rusa, jednog Jevreja, 15 Nijemaca, 8 Poljaka i 5 ostalih.²¹⁶

18. veljače

Štab 8. korpusa izdao je naređenje o prerasporedu divizija koje su učestvovala u mostarskoj operaciji. Iz borbenog dodira s neprijateljem izvučena je 1. dalmatinska proleterska brigada, a isto tako i 9. dalmatinska divizija. Štab 26. divizije dobio je naređenje da pripremi jedinice za pokret iz Mostara prema obalama Jadrana, da se prikupi na prostoru srednje Dalmacije, otkuda će biti prebačena u sjevernu Dalmaciju radi učešća u završnim operacijama prema Lici, Rijeci i Trstu.

Shodno tome Štab 12. brigade dobio je naređenje od Štaba 26. divizije 20. veljače, da izvrši pokret iz Mostara preko Ljubuškog i Vrgorca i da prikupi jedinice na prostoriji Podgora—Drašnice.²¹⁷

21. veljače

Ujutru oko 07,00 sati svečano ispraćena i pozdravljena od naroda Mostara, 12. brigada krenula je iz grada prema Ljubuškom, gdje je stigla navečer istog dana i tu prenoćila.

22. veljače

Brigada kreće iz Ljubuškog u Vrgorac i tamo stiže istog dana. Marš se izvodi normalno, bez ikakvih poteškoća i uznemiravanja od neprijatelja, jer se radnja odvija u dubokoj pozadini.

23. veljače

Brigada je u Vrgorcu. S narodom vrgoračkog kraja proslavila je 27-godišnjicu Crvene armije. O toj proslavi u listu »XII udarna«, broj 3 od veljače 1945. šef kulturno-prosvjetne sekcije 12. brigade Nikola Regović je zapisao: »Zanoćili smo. Čiste se cipele, briše oružje. Sutra je proslava rođendana Crvene armije. Svečanost. Već u rano jutro defile prolazi kroz Vrgorac. Lica svečana, oružje bljeska na prvim zracima sunca, a pjesma se ori da je milina poslušati. Zatim govori drug komesar brigade

(major Kazimir Vidan, pr. N. A.). Priča o historijatu Crvene armije, o njezinim borbama i pobjedama. Govori i o našoj borbi... Zatim uzima riječ rukovodilac omladine brigade (pr. Nikola Anić) o ulozi omladine u Crvenoj armiji i našoj NOVJ, a drugarica Neva o borbi žena. Poslije govora naši diletanti su izveli recitaciju, usmene novine i zbornu recitaciju »Dolazi Crvena armija«. Već odavno završen je svečani dio proslave, a još se po ulicama *čuju* razdragani povici Titu... «²¹⁵

Poslije mitinga brigada je krenula iz Vrgorca i preko sela Kokorića izbila na stazu iznad Drvenika otkuda otvara divan vidik prema Hvaru, Pelješcu i Makarskom primorju. Brigada je ponovno na obalama srednje Dalmacije, otkuda je nakon oslobođenja Splita i Kaštela, krajem listopada 1944. godine krenula u borbe za Šibenik.

Stazom iznad Drvenika brigada maršira kroz selo Podosminu, stiže u gornje kuće Živogošća, prolazi kroz Igrane i evo je u Drašnicama i Podgori. Štab 12. brigade smjestio se u Drašnicama, gdje je stigao u 21,00 sat. U Živogošću i Igranima nalaze se 11. dalmatinska, 3. prekomorska je u Gradcu, a 1. dalmatinska u Podgori otkuda se brodovima 26. veljače prebacila u Šibenik.

O maršu 12. brigade iz Vrgorca do Drašnica Stipe, referent saniteta 4. bataljona u bataljonskom listu »Kroz borbu« je zapisao: »Kolone čitave brigade idu. Pokret je bio fizički težak, ali moralna snaga naših boraca ga je savladala. Evo jednog slučaja kojemu sam bio očevidac u pokretu iz Vrgorca preko Biokova kroz takorekuć neprohodni teren: naišao sam na druga koji nije bio iz našeg bataljona, gdje leži kao mrtav s jakom temperaturom. Bolničarka, koja je prva tuda naišla i koja se našla pokraj njega, nije pitala da li borac pripada njenom ili nekom drugom bataljonu. Željela mu je pomoći. Pozvala je dva druga, te je s njima, iako teško umorna od puta, uzela bolesnoga i odnijela ga u obližnje selo i nije imala mira dok mu nije našla krov nad glavom i dok ga nije smjestila u topli krevet. Ukazala mu je prvu pomoć, a odatle je borca kasnije bilo lako prenijeti u brigadno previjalište... «^m

Istog dana, 23. veljače Štab 8. korpusa naredio je 26. diviziji da se pripremi za pokret na novu koncentracijsku prostoriju: Zemunik—Karin—Obrovac. Jedinice 12. brigade, prema naređenju štaba 26. divizije od 26. veljače imale su se brodovima prebaciti iz Drašnica i Podgore u Sukošan, odnosno u Biograd na moru i zatim se razmjestiti u rejonu Donji Karin.²²⁰

27. i 28. veljače

Brigada se brodovima prebacuje iz Podgore i Drašnica u Sukošan i Biograd na moru. Dio jedinica i Štab 12. brigade prevezen je iz Podgore u Sukošan parobrodom »Cetina«.

Iz Biograda na moru i Sukošana 12. brigada prebacila se na prostoriju Donji Karin.

Štab 12. brigade od 1. ožujka 1945. godine nalazi se u zgradi franjevačkog manastira u Karinu.

Ovim su završene sve radnje vezane za mostarsku operaciju i time su počele pripreme za završnu ofenzivu u cilju oslobođenja Like, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Istre, Slovenskog primorja i Trsta. Te borbe će početi 20. ožujka.

Veljača 1945. godine

Poslije oslobođenja Mostara objavljena su nova izdanja više brigadnih i bataljonskih listova, u kojima su sažeti najvažniji događaji iz života, borbi i rada 12. brigade.

Prvi je izašao treći broj brigadnog lista »XII udarna« od veljače 1945. godine. Uvodnik govori o proslavi 27-godišnjice Crvene armije u Vrgorcu, a zatim slijedi duži članak »Od Sinja do Mostara« koji je napisao komandant brigade, major Josip Marinković. U rubrici »Borci pričaju« iznose se crtice iz borbi što ih je brigada vodila kod Širokog Brijega, na Jastrebinke, k. 901 i za Mostar. Autori tih napisa su ratni dopisnik 12. udarne brigade, Dalibor iz 2. bataljona, dopisnik 4. bataljona Andrić i Tanja. Aleksandar Levaj daje širi uput »O propagandi u našim jedinicama«. Zatim je objavljena i pjesma »Stoput samo padali« koju je napisao Milan Andrić,

U članku »Kolektivizacija novca u našoj brigadi« govori se o prikupljanju novca za pomaganje onim borcima koji su daleko od svojih kuća i kojima treba novčano pomoći. Iznosi se podatak, da je za dva dana u brigadi prikupljeno 2,016.529 kuna i 3.097 lira, Najviše je prikupio 1. bataljon — 825.280 kuna.²²¹

U listu 3. bataljona, dvobroj 12—13 od veljače i ožujka 1945. godine, pored niza priloga iz borbi za Široki Brijeg i Mostar, nalazi se i pjesma druga Zeljka pod naslovom: »Mi sinovi slobode«, koja je ustvari bila pjesma 3. bataljona 12. brigade.²²² Evo tih stihova napisanih poslije oslobođenja Mostara:

*»Slobode smo mi sinovi
Kroz borbu i trpljenja,
Tvorcima smo postali
Novog pokoljenja!*

*Poznaju nas Brač i Šolta,
I obala naša cijela.
Knin, Šibenik, pa i Mostar
Svjetlaju nam vedra čela.*

*Mitraljezi kad zaštekću
Kad zagrme topovi,
Bacač, bombe kad zapršte
I zabruje tenkovi,*

*Tad u napad »treći« kreće
I dušmana raznosi,
A narodu napaćenom
Mir i sreću donosi.«*